

Lamed

List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 13

Broj 10

Oktober 2020.

Dušan Puvačić

Sa dva izraelska pisca u Edinburgu, Piranu i Beogradu

*O državnoj politici, osećanjima,
izraelskom folkloru, Davidu Elazaru i
kraljeviću Marku*

*Ne stavljam im imena u naslov, jer verujem da bi
malo kome bilo šta značila.*

Koliko znam, knjige im nisu prevedene na srpski, niti se o njima kod nas pisalo. Mojim horizontom su preleteli davno i neočekivano, poput zvezda padalica, ali su ostavili trajne tragove u sećanju i na hartiji: Moše Šamir i Hanoh Bartov. Osećam ogromnu potrebu da o njima nešto napišem, mada sam svestan da će priča, u mnogo čemu, biti marginalna i bizarna - u odnosu na ono kakva bi mogla i trebalo da bude.

Šamira sam sreo u jesen 1970. u Edinburgu. U organizaciji Škotskog PEN-centra, od 18. do 22. oktobra je održavan redovan godišnji skup Međunarodnog PEN-a. Bilo je odlučeno da iz Beograda u Edinburg otputuju potpredsednik Srpskog PEN-a, Predrag Palavestra, i ja, kao sekretar. Srpske vlasti su, međutim, odobrile sredstva samo za jednog delegata, pa je izgledalo da će se moja velika želja da vidim Škotsku izjaloviti. Ali pošto sam već bio prijavljen, odlučio sam da ne propustim priliku i da sam finansiram svoj odlazak. Palavestra mi je ustupio polovinu svoje dnevnicke da bi, koliko-toliko, smanjio moje troškove. Umalo da u Edinburg nisam otputovao sam. Palavestra je nekoliko dana pre puta, u Herceg-Novom, po završetku skupa o vidovima marksističke kritike, nagazio u moru na razbijenu

čašu, kojom je rasekao taban. Rana mu je zašivena, ali se veoma teško kretao. Dvouvio se da li da uopšte krene na put. Na moje veliko olakšanje, rešio se da ipak ne odustane. Po dolasku u Edinburg, prilikom registracije i plaćanja kotizacije u hotelu "George", prvo što smo zatražili bila je adresa nekog lokalnog lekara koji će skinuti konce i previti rasečeno stopalo. Celog boravka u Edinburgu Predraga je mučila povređena noga.

Prvi dan konferencije bio je posvećen sastanku Egzekutive – Izvršnog odbora Međunarodnog PEN-a, Skupštini delegata svih prisutnih centara. Sledeća dva dana se, u okviru Okruglog stola, raspravljalo o književnoj temi - "Uloga pisca u zajednici". Dnevni red sastanka Izvršnog odbora se sastojao iz protokolarnog, počasnog, organizacionog i političkog dela: informacije o umrlim članovima; obaveštenja o prestižnim nacionalnim i međunarodnim nagradama dodeljenim uglednim članovima PEN-a; diskusije o mestu i vremenu održavanja sledećeg Međunarodnog kongresa; rasprava o rezolucijama koje su podneli pojedini nacionalni centri, uglavnom zbog različitih ogrešenja o Povelju Međunarodnog PEN-a. Iz sačuvanog dnevnog reda vidim da se posebna tačka odnosila na izveštaj o Memorandumu koji je podneo Libanski centar i na odgovor na njega primljen od Izraelskog centra. Ne sećam se više u čemu je bio predmet spora, ali mislim da se može pretpostaviti da je to bio jedan od oblika propagandnog rata vođenog tih godina – nakon nešto ranije (1967) završenog Šestodnevnog rata - između arapskih zemalja i Izraela. Verujem da je to bio i glavni razlog što se Moše Šamir pojavio u Edinburgu. Kad smo ga čuli kako govori pomislili smo: ovo je neki opasan Mosadovac. To nam ga je učinilo još zanimljivijim.

Kad kažem "nam", mislim na Palavestru i sebe. Iako smo se u Edinburgu družili sa delegatima ostalih jugoslovenskih PEN-centara, naročito sa

predsednikom Hrvatskog PEN-a, Marijanom Matkovićem, u našem zblizavanju s Mošoom oni nisu sudelovali. Počeli smo razgovarati s njim na nekoj od pratećih delatnosti svakog takvog kongresa: na jednom od prijema, na kafe-pauzi između diskusionih sesija ili prilikom doručka ili ručka, u hotelu. Rekao je da trenutno živi u Londonu, da radi u Izraelskom informacionom centru pri Izraelskoj ambasadi, i da je u Edinburg došao kolima, porodično; poveo je ženu, ćerku (koja je bila pred odsluženjem vojnog roka) i, nešto mlađeg, sina. Rekao je da je prozni pisac, ali je bio veoma škrt u detaljima kad bi se povela reč o njemu. Radije je postavljao pitanja nego što je odgo-varao na njih. Tek pet ili šest godina kasnije, kad sam prvi put došao u Izrael, shvatio sam kako sam važnog i uticajnog pisca u Edinburgu upoznao. Kad sam rođacima svoje žene pomenuo Šamirovo ime i upitao da li znaju za njega, odgovorili su: Pa on je naš moderni klasik. Prva drama koja je izvedena u novostvorenoj državi bila je, zapravo, dramatizacija jednog njegovog ranog romana; poznat je i kao novinar i publicista: bio je osnivač i prvi urednik nedeljnika izraelskih vojnih snaga; njegove knjige čitaju čak i deca. Bili su zapanjeni kad su čuli da ga poznajem.

Ja sam ga, pri prvom susretu u Edinburgu, zasuo obaveštenjima koja je trebalo da mu otkriju razloge mojih proizraelskih simpatija. Žena mi je Jevrejka; studentske godine provela u Jevrejskom studentskom domu u Beogradu, gde sam je i upoznao i gde sam stekao mnoge nove prijatelje; kao članica hora "Braća Baruh" posetila Izrael i pevala na Zimriji, međunarodnom takmičenju jevrejskih horova; nekoliko godina radila u Savezu jevrejskih opština i učestvovala na Svetskom kongresu jevrejske omladine u Jerusalimu; ima čak i fotografiju na kojoj se rukuje sa predsednikom Izraela, Zalmanom Šazarom; najveći broj njenih najbližih rođaka, uključujući i oca, stradao u Jasenovcu; nekoliko preživelih članova porodice se nastanilo u Izraelu.

Razgovaralo se, razumljivo, i o politici. Moše je bio sasvim određen: Teško mu je da prihvati činjenicu - mada donekle može da razume razloge - da je Jugoslavija, jedna od prvih zemalja koje su priznale Izrael, stala tako pristrasno uz Arape. Zna on da je državna politika jedno, a privatna osećanja drugo (eto, sad se u razgovoru s nama, u to ponovo uverio) - ali ipak... Odgovaramo da s tom činjenicom mi imamo mnogo veći problem

od njega, *naša* privatna osećanja moraju da ostanu privatna i prikrivena, jer bi bilo krajnje opasno učiniti ih javnim. Sila Boga ne moli, sigurno da to razume... Ali, kad bi došao u Jugoslaviju, brzo bi se uverio koliki jaz postoji između onog što se javno govori i privatno misli - ne samo u politici prema Izraelu. I jugoslovenski PEN-centri su često u neprilici zbog tvrde državne politike.

Uveče, trećeg dana konferencije (bio je u utorak, 20. oktobra - sačuvao sam pozivnicu), na programu su bile privatne *wine parties* u kućama članova Škotskog PEN-centra koji su živeli u Edinburgu. Naši domaćini su bili Mr & Mrs L. P. Elnwell-Sutton. On, kasnije smo saznali, poznati orijentalista i najveći britanski stručnjak za Perziju - od jezika, književnosti i folklora do istorije i politike - sve perzijsko je bilo u njegovom domenu. U programu je sugerisano da je najjednostavnije na adrese domaćina doći iz hotela taksijem. Kad smo utvrdili da smo pozvani na isto mesto, Moše je predložio da Predrag i ja pođemo s njim i njegovom suprugom Cviom njegovim kolima. Deca su već velika i ostaće sama. Pošto nas domaćini očekuju "posle 8", sastaćemo se pred hotelom desetak minuta ranije, taman koliko je potrebno da stignemo na vreme, jer ne idemo daleko. Međutim, ta "kratka vožnja" se nekako odužila. Računajući da smo u sigurnim rukama, nismo obraćali pažnju kud Moše vozi. Čim smo primetili da su on i Cvia prešli na temperamentni ivrit, s mnogo gestikulisanja, jasno nam je bilo da smo zalutali. U jednom trenutku Moše je iz bučne, prometne ulice na kojoj smo se našli, naglo skrenuo u uličicu u kojoj uopšte nije bilo saobraćaja. Već se bio spustio mrak i nismo jasno videli gde smo. Moše se okrenuo, nasmejao i rekao: "Kud će Jevrejin nego u krematorijum!" Doveo nas je pred kapiju jednog od edinburških krematorijuma. Nasmejali smo se njegovom crnom humoru i vratili u ulicu u kojoj smo već bili. Nije bilo razloga za nervozu, jer je ono "posle 8" značilo da nas domaćini očekuju - kad god stignemo. A stići ćemo sigurno - do kraja konferencije.

Rekao sam Mošeu da se ne sekira, jer sam se i sam, toliko puta, našao u sličnoj neprilici. Kad sam, 1973. godine, na putu iz Beograda za Lan-kaster, prvi put kolima stigao u London, nisam nikako mogao da nađem autoput kojim ću izići iz grada. Prilično iznerviran, zaustavio sam prvi slobodan taksij, objasnio vozaču u čemu je problem i zamolio ga da me izvede na pravi put. Platiću kao

da me je vozio. Bila je to prilično duga i skupa vožnja, sa dosta (njegovog) čekanja da ga stignem kad bi me crveno svetlo zaustavilo na semaforu.

Isto to sam uradio ovom prilikom. Objasnio sam prvom taksisti koji je naišao da smo stranci, pisci, i da ga molimo da nas odvede do ulice Merchiston Gardens. Nasmejao se, salutirao i rekao: "O. K. sir. Follow me". Pratili smo ga i posle desetak minuta stigli pred kuću ka kojoj smo se bili uputili. Izišli smo iz kola da mu se zahvalim i platim. Na pitanje: "Koliko smo vam dužni?" - odgovorio je: "Ništa, gospodine. Uživajte u Edinburgu," mahnuo nam rukom i produžio svojim putem. Bio je to moj prvi susret sa škotskim gostoljubljem.

Sutradan u podne se konferencija završavala. Već u 13.20 autobusi, parkirani ispred hotela "George" i "Mount Royal" (u kojem smo mi bili smešteni), polazili su put Abotsforda, čuvene kuće (bolje reći zamka), Voltera Skota, smeštene u graničnim predelima jugozapadne Škotske, na obali reke Tvid. Da bih uštedeo nešto prostora, preskočiću sve deskriptivno-turističke detalje koji bi se mogli ispričati o ovom izletu: opis Abotforda, predela u kojem je smešten, njegove arhitekture, parka, unutrašnjih dekoracija, nameštaja, istorije. Sve se to može naći u svakom bedekeru o Škotskoj - ili na Internetu. A ispričano mnogo bolje nego što bih ja mogao. Za ovu priliku zanimljiv mi se čini samo opis našeg povratka u Edinburg.

Krenulo se u predvečerje, jer je već u 19.30 trebalo biti u hotelu "George", na prijemu i svečanom oproštajnom banketu. U našem autobusu se uglavnom ćutalo; osim zvuka motora, gotovo ništa drugo se nije moglo čuti. I oni koji su razgovarali, pričali su šapatom. Kunjalo se, gledalo kroz prozor, sređivali nataloženi utisci. U jednom trenutku, neko je zapevao. Moše! Da li je to bila "Hava nagila" ili neka druga jevrejska pesma koju su mnogi znali - ne sećam se, tek autobus pun belosvetskih pisaca se uskoro pretvorio u skladan hor. Pesmovođe su bili Moše, njegova supruga Cvija i Predrag. Repertoar je bio kosmopolitski, ali su se, ipak, najviše pevale ruske i jevrejske pesme. I oni koji nisu znali reči, znali su melodiju.

Pitam, u jednom zatišju, Mošea kako to da i on i njegova supruga znaju tolike ruske pesme. Odgovara da u kibucima, gde su i on i ona odrasli, nije važno šta se peva nego - da se peva. Podseća me da su prvi doseljenici u Erec Izrael došli iz Istočne Evrope i doneli ne samo svoje pesme na jidišu, sa čestim i lako uočljivim elementima slavenskog folklora, nego i melos naroda s kojim

su vekovima živeli. A lepa pesma se lako nauči i daleko čuje! Pevalo se sve do dolaska pred hotel.

Na završnom, svečanom, istinski carskom banketu bilo je malo prilike za ćaskanje s prijateljima. Domaćini su unapred napravili raspored i obeležili ko gde sedi za velikim okruglim stolovima razmeštenim u hotelskoj svečanoj Sali koja je nosila ime The Adam Rooms. Moje susetke su bile dve postarije Amerikanke (kažem "postarije", ali shvatam da su bile bar desetak godina mlađe nego što sam ja danas!), Helen Kej i Bel Kaufman. Razgovor se sveo na konvencionalnu razmenu generalija, komentarisanje onoga što smo jeli i pili i raspitivanje o putnim planovima za povratak. Preko puta mene su bili Matej Bor i njegova supruga, predaleko da bi se s njima moglo razgovarati. Tek sam sutradan ujutro, na autoputu Edinburg-Glazgov, od Mošea saznao da je Bel Kaufman unuka slavnog jevrejskog pisca Šaloma Alejhema. Prekasno!

Kad smo mu Predrag i ja rekli da ne idemo odmah u London, nego da ćemo najpre na dan-dva u Glazgov, u posetu jednom mom dobrom prijatelju, Amerikancu, koji je tad radio u Naučno-istraživačkom centru za Sovjetski Savez i Istočnu Evropu, Moše nam je ponudio mesto u svojim kolima. I on ide poslom u Glazgov, pa bi bilo lepo da se još malo družimo i razgovaramo. I bilo je "malo" - jer putovanje kolima na toj relaciji traje nepun sat. Moše nas je ostavio na železničkoj stanici. Opraštajući se od njega i zahvaljujući mu se i za ovu uslugu, izrazili smo nadu da ćemo se jednog dana ponovo negde videti. "Možda, sledeće godine u Jerusalimu!" odgovorio nam je s osmehom i nestao u saobraćaju - i iz naših života.

Pošto je dan bio sunčan i topao, a naši domaćini nas očekivali tek uveče, ostavili smo stvari u staničnoj garderobi i kupili vozne karte za Loh Lomon. Odlučili smo da dan provedemo na tom lepom škotskom jezeru.

U proleće sledeće godine, od 7. do 12. maja, Slovenački PEN je u Piranu organizovao veliku međunarodnu konferenciju po shemi sličnoj onoj u Edinburgu. Prvog dana: sastanak Egzekutive; drugog, trećeg i četvrtog dana: književna konferencija za Okruglim stolom, sa temom "Zašto pišemo?" Na spisku učesnika su bila mnoga poznata imena: Hajnrih Bel, Ernst Fišer, Tibor Deri, Đula Ilješ, Milan Kundera, Lars Gustafson, Karlo Kasola, Mario Soldati, Pjer Emanuel (tada predsednik Međunarodnog PEN-a), Alen Rob-Grije, Miguel Astuias, Moris Krenston, Artur

London... Među mnogobrojnim, manje poznatim ili potpuno nepoznatim imenima, spazio sam i ime jednog Izraelca - Hanoh Bartov. Podsećao me nečim – likom ili stasom – na Eriha Koša. To sam mu i rekao kad smo na nekom od prijema zapo- denuli razgovor.

Pošto je u Piran pristigao i veliki broj pisaca iz čitave Jugoslavije, a među njima dosta prijatelja, gotovo da nije bilo vremena za nova poznanstva. Srećom, organizatori su odlučili da se treća sesija Okruglog stola održi u Rovinju, pa sam, tokom autobuske vožnje iz Pirana, s Hanohom prvi put duže razgovarao. Pomenuo sam mu susret sa Mošedom Šamirom u Edinburgu i izrazio želju da, u godinama koje dolaze, susreta sa izraelskim piscima bude što više. Kad mi je rekao da će, posle završetka konferencije, provesti dan-dva u Beogradu, ponudio sam se da mu budem vodič.

Slovenački organizatori su, kao posebnu pri- vilegiju, zvaničnim delegatima jugoslovenskih PEN-centara, uz program konferencije, priložili propusnicu za portoroški Kasino. Tih godina su se u jugo-kockarnicama mogli kockati samo stranci. Jugoslovenima je ulaz bio strogo zabranjen. Isto večer, po dolasku, sreo sam se, u hotelu u kojem smo odseli, sa Tometom Momirovskim, predsed- nikom Makedonskog PEN-a. Pitao me je spremam li se u Kasino. Odgovorio sam da me Kasino ne interesuje: Opekao sam se jednom u Londonu i shvatio da me para neće. Sutradan me je Tome potražio u sobi i zamolio da mu ustupim svoju propusnicu – ako je već nisam dao nekom drugom. Pružio sam mu je, uz komentar: “Znači, noćas si imao sreće u igrama na sreću, pa ti nije dosta“. Zahvalio se, nasmejao i odmahnuo rukom. Pro- tumačio sam to kao potvrdu moje pretpostavke.

Ali, dok je Tome imao sreće na kartama, mene je poslužila sreća u ljubavi. To večer su me, već oženjenog, ponovo oženili. Upotrebljavam mno- žinu, mada je to bila zasluga samo jednog čoveka – pesnika (*Nomina sunt odiosa!*) koji je u Piran doveo iz Beograda svoju lepu i mladu prijateljicu. Sedeli smo u hotelskoj bašti, u većem društvu, ona između mene i njega, pijuckajući i čekajući večer. U jednom trenutku, pesnik je skočio kao oparen, munuo me u rame i prošaputao, “Pazi, L. je tvoja žena!“ - i potrčao u susret Jari Ribnikar, koja je polako prilazila stolu. Ispostavilo se da Jara po- znaje sve prisutne, osim gđe (ili drugarice) Puva- čić, i jedne mlade Zagrepčanke, koja je bila u pratnji hrvatskog pisca, već srećno rastavljenog od žene, pa ni njega ni nju Jarino prisustvo nije dalo

uznemiriti. Mnogo godina kasnije, kad sam Jaru, na večeri u njenom stanu, upoznao s pravom gospođom Puvačić, pitao sam se da li će pomenuti da su se već srele, u Piranu, davne 1971. – i kakve bi posledice, po moj brak, ta njena tvrdnja mogla izazvati. Jara je, srećom, sve bila zaboravila.

Paradoksalno je da se ovakve konferencije bolje pamte po pratećim aktivnostima – zezanju, druž- enju, dugim pijankama i gozbama u slučajno ot- krivenim restoranima, nego po referatima i disku- sijama na ozbiljne književne teme. Mada bih mogao, iz sačuvanog programa, prepisati naslove sve četiri diskusione sesije, održane u okviru teme “Zašto pišemo?“, kao i imena njihovih voditelja, ne vidim zašto bih to učinio, jer se ne sećam ni ko je na njima govorio, niti šta je ko rekao. A pričama o bizarnim sporednostima nikad kraja! Evo još jedne.

Konferencija se završava 11. maja svečanom večerom, sa balom, u portoroškom Metropol hotelu “Lucija“. Sutradan, rano ujutro, mamurni i neispavani, Predrag Palavestra i ja smo krenuli mojim kolima u Veneciju, da u radnji gde se pro- daje rashodovana (ili ukradena?) roba iz američkih vojnih magazina, kupimo vindjakne koje su se tih godina mnogo nosile. Obavljena posla, promuvali smo se malo po Veneciji, popili espresso na Trgu svetog Marka, i posle ručka krenuli nazad za Jugoslaviju. Negde, na pola puta do granice, uključimo radio i, tražeći program koji ćemo slušati, zaustavimo se na stanici koja je uživo prenosila neki veoma glasan i masovan politički miting. Nije nam dugo trebalo da po glasu za- ključimo da govor drži Savka Dabčević-Kučar hrvatskim radnicima, u Splitu: “Neka hapse, ide- mo dalje!“ Talas za talasom glasnog odobravanja. Slušamo bez komentara, dok Predrag ne reče: “Kad Tito shvati da ovi postaju popularniji od njega – zavrnuće im šiju.“ Miting se završava pre prelaska granice. U predvečerje stižemo na ljub- ljanski aerodrom.

Predrag će avionom za Beograd, a ja još treba da stignem do Banjaluke, prespavam, i sutradan, sa ćerkom i pravom gospođom Puvačić, nastavim put kući, za Beograd. Vozim i, da ne bih zaspao, pevam iz sveg glasa sve što mi padne na pamet. Da mi je sad Moše u kolima! U stan svojih roditelja stižem više mrtav nego živ. Hodam spavajući. Kažem da me ništa ne pitaju i da želim da se što pre dokopam postelje. Padam odmah u dubok san bez snova. Ne sanjam čak ni onu lepu, mladu ženu

kojom su me u Piranu oženili, ni Savkino "Neka hapse, idemo dalje!"

Hanoh je, po završetku piranskog skupa, ostao nekoliko dana u Sloveniji i javio mi se telefonom iz hotela čim je stigao u Beograd. Ponudio sam mu da istog dana obiđemo grad, kolima, od Kalemegdana do Avale. Usput ćemo se bolje upoznati. Bio je otvoreniji od Mošea, i manje se ustručavao da govori o sebi. Utvrdili smo da je od mene stariji tačno deset godina (rođen 1926). Kao sedamnaestogodišnjak regrutovan je u Jevrejsku brigadu Britanske vojske, stigao do ratišta u Italiji i Flandriji, a vojevao je i u Palestini protiv Arapa, tokom Rata za nezavisnost. Diplomirao je istoriju na Jerusalimskom univerzitetu, i proveo dve godine u Londonu, kao savetnik za kulturu Izraelske ambasade. O tim diplomatskim danima je objavio čak i jednu knjigu. Piše kratke priče i romane, ali nije preterano mnogo objavljivao. Bavi se i novinarstvom: ima rubriku u jednom dnevnom listu.

I ja njemu dajem svoj kratki CV, pominjem da dosta prevodim, i da upravo pokušavam da u Beogradu nađem izdavača koji bi bio voljan da objavi priče Isaka Baševisa Singera. Singera sam "otkrio" pre dve-tri godine. Očarao me je, i odmah sam počeo da ga prevodim, sa engleskog, razume se. Nešto od toga sam već objavio u časopisima, ali za knjigu ima dosta otpora. Koga to danas interesuje! Daj nam nešto iz savremenog života! Otvoreno mu kažem da u svemu tome, nesumnjivo, udela ima i naša proarapska spoljna politika. Ali da sam siguran da će, kad jednog dana bude objavljen, Singer fascinirati jugoslovenske čitaoce, kao što je mene.

U Beogradu ga je, čini mi se, najviše impresionirala debela hladovina Lisičjeg potoka. Više nego dedinjske vile i avalski toranj. Kaže mi da mu je žao što nema vremena da skokne do Sarajeva, i vidi rodni grad svog prijatelja, generala Davida Elazara. Da li sam čuo za njega? "Kako da ne. Dobro se sećam da se, posle Šestodnevnog rata, među mojim jevrej-skim prijateljima pričalo kako su on i general Haim Bar-Lev međusobno otvoreno komunicirali na srpskohrvatskom, da bi zbunili arapske prislušne službe. Je li ta priča tačna?" Ne zna, ali nije isključeno.

Na rastanku mu kažem da ćemo sledećeg dana ručati kod mene, jer želim da ga upoznam sa svojom suprugom. Doći ću po njega kad završi posetu Savezu jevrejskih opština i vidi Jevrejski muzej. Tom prilikom mi poklanja dve knjige na ivritu. Poneo ih je da ih čita dok je u Jugoslaviji:

roman Ive Andrića *Na Drini ćuprija* i jednu tanušnu knjižicu malog formata, s crvenkastim mekim koricama – zbirku srpskih narodnih pesama o Kraljeviću Marku. Da li bih mogao da mu nešto ispričam o tom srpskom nacionalnom junaku? U šali kažem: "On vam je nešto kao David Elazar, u srpskoj srednjovekovnoj varijanti." Molim ga da mi u svakoj knjizi nešto napiše.

Desetak godina kasnije, kad sam prebacivao svoju biblioteku u London, prevod Andrićevog romana sam odneo u Andrićevu zadužbinu; mini-zbirka narodne poezije je ležala dugo, nepročitana, među mojim knjigama u Londonu, sve dok nam iz Izraela nije došla u posetu jedna mlada rođaka moje žene, učiteljica po zanimanju. Poklonio sam joj je, uz zahtev da je pročita i svojim sinovima i svojim učenicima.

Kad smo se opraštali na beogradskom aerodromu kao stari prijatelji, na Hanohovo da se nada da ćemo se uskoro ponovo videti, odgovorio sam s osmehom: "Ko zna? Možda sledeće godine u Jerusalimu!" Tih dana je ova šala nosila u sebi nešto realno. Govorilo se da će jedan od sledećih kongresa Međunarodnog PEN-a biti održan u Izraelu, pa ako sam o svom trošku mogao u Edinburg, zašto ne bih finansirao i svoje putovanje u Jerusalim. Kad sam, krajem februara 1973. od Hanoha dobio pismo u kojem me obaveštava da će 16. decembra te godine u Jerusalimu biti otvoren Kongres Međunarodnog PEN-a, pomislio sam da moja fantazija počinje da se ostvaruje. Pisao mi je, zvanično, kao predsednik Organizacionog komiteta sekretaru Srpskog PEN-centra, a pismo, puno tehničkih detalja o organizaciji Kongresa i uputstava šta treba mi da učinimo sa svoje strane, završio "ličnom željom": "Nadam se da ćete moći da dođete, kako bih mogao da uzvratim nešto od divnog gostoprimstva koje sam imao u Beogradu..."

Međutim, te godine je moj život - a verujem i njegov - počeo da se komplikuje. Krajem septembra sam otišao u Englesku, a već 6. oktobra, na Jom Kipur, počeo je novi arapsko-izraelski rat. Kongres u Jerusalimu je bio odložen. Održan je tek godinu dana kasnije, u decembru 1974, ali na njemu nije bilo Jugoslovena. Neposredni povod je bila jedna Holandsko-švajcarska rezolucija, u kojoj se Jugoslavija oštro osuđuje zbog progona pisaca i intelektualaca. Piscima je, kako to svedoči Palavestrina *Istorija Srpskog PEN-a*, posle niza sastanaka sa predstavnicima vlasti, saopštena "nedvosmislena politička poruka: da odlazak u

Izrael, bez obzira na Rezoluciju, uopšte nije u državnom interesu, između ostalog i zato što bi se prisustvo Jugoslovena u Izraelu shvatilo kao priznavanje izraelskog prava na Jerusalem, a to bi se moglo loše odraziti na odnose sa nesvrstanim arapskim državama...” Tako je, u Jerusalimu, “bez prisustva jugoslovenskih zvaničnih predstavnika, doneta očekivana Holandsko-švajcarska rezolucija o Jugoslaviji kao zemlji u kojoj se krše ljudska prava i drže u zatvoru zatočenici za verbalne delikte i prestup mišljenja.“

Kad sam u decembru 1976. konačno došao u Izrael, pokušao sam da sa Hanohom stupim u kontakt. Dobio sam odgovor da nije u zemlji. Prilikom docnijih poseta Izraelu nisam ni pokušavao. Pitao sam se, a i danas se ponovo pitam, nije li to bilo “diplomatsko odsustvo“ - posledica jugoslovenskog bojkota “njegovog“ Kongresa. Ne znam i verovatno nikad neću saznati.

Kad sam odlučio da napišem ovaj tekst o Šamiru i Bartovu, počeo sam da tragam za podacima o njihovim životima *posle* naših kratkih, meteorskih susreta. Prikupio sam obilje podataka, i kad bih ih sve iskoristio, ne znam gde bi bio kraj ovom tekstu. Zadovoljiću se, zato, samo kratkim rezimeom.

Kad smo se 1970. sreli u Edinburgu, Moše Šamir (rođen 1921) je već uveliko bio počeo svoj dramatični politički zaokret. Posle Šestodnevno rata, napustio je levičarsku partiju svoje mladosti, Mapam, pristupio desničarskom Likudu i postao jedan od osnivača “Pokreta za veliki Izrael“. Izabran 1977. godine za člana Kneseta, sedeo je u Parlamentu do 1981. Žestoko se protivio Sporazumu u Kemp Dejvidu i odluci izraelske vlade da se Sinaj vrati Egiptu. Posle potpisivanja mirovnog sporazuma sa Egiptom 1979. godine, izišao je iz Likuda i, sa još jednim nezadovoljnikom iz Kneseta, osnovao svoju ekstremno desnu stranku, “Tehija“.

Bio je kontroverzna ličnost ne samo kao političar. Tvrdi se da niko nije izazvao više skandala u celokupnoj savremenoj izraelskoj književnosti od njega. Svoje “desno skretanje“ je platio i kao pisac, jer su ga glavna književna udruženja isključila iz svog članstva. I kuđen i hvaljen, i nagrađivan i osporavan, “obimom svoga dela i njegovim direktnim suočavanjem sa problemima izraelskog društva, Šamir se smatra jednim od najznačajnijih pisaca u izraelskoj književnosti,“ zaključak je jednog od komentara na koje sam o njemu naišao. Umro je 21. avgusta 2004, u osamdeset trećoj godini života.

Hanoh Bartov je, otkrivam, mnogo pisao i mnogo objavljivao: deset romana, šest zbirki pripovedaka, tri knjige eseja. Često se vraćao svojoj omiljenoj temi: “velikim pričama iz prošlosti“. Punih dvadeset godina je imao svoju rubriku u dnevnom listu *Ma'ariv*. Prevođen i nagrađivan najuglednijim izraelskim književnim nagradama, stekao je opšte poštovanje i visok ugled. Godine 2005. je dobio i počasni doktorat Univerziteta u Tel Avivu. Knjiga koja je privukla najveću pažnju bila je preko 700 strana duga biografija – i odbrana – njegovog starog prijatelja, Sarajlije i izraelskog generala Davida Elazara, jedinog Jugoslovena, “Crnogorca “ (kako su ga zvali), među Jevrejima rođenim u Palestini – Sabrama. Zvala se *Dado – 48 godina i još 20 dana*, a objavljena je u dva toma, 1978. Štampana u 50.000 primeraka, za tren oka je planula. Kad se 2002. pojavilo drugo, prošireno izdanje, na gotovo 800 strana, sa fusnotama i svim referencama kojih u prvom izdanju nije bilo, dnevni list *Ha'arec* je 11. septembra 2002. objavio s Bartovom veliki intervju, iz kojeg je samo mali deo podataka ovde, ukratko, prepričan. Iz tog intervjuja se vidi da je *Dado* knjiga emil-zolinske inspiracije i žestine, Bartovljevo *J'accuse*.

Kad je, po završetku Jomkipurskog rata, izraelska državna komisija ocenila da su načelnik generalštaba David Elazar i šef obaveštajne službe Eli Zeira najodgovorniji za nespремnost i početne neuspehe izraelske armije, predložila je njihovu smenu. Elazar je sam dao ostavku i povukao se iz javnog života. Spremao se da napiše svoju “odbranu“ i spere ljagu sa svog imena. Zamolio je Bartova - a ovaj je pristao - da tu knjigu napišu zajedno. Neposredno uoči prve večeri Pesaha 1976. godine, javio se telefonom Hanohu, rekao mu da je obavio svoj deo posla i “da je došlo vreme“. Dogovorili su se da se sretnu posle praznika i odrede datum kad će krenuti na posao. Sledećeg poslepodneva Dado Elazar je bio mrtav. Umro je od srčanog udara, plivajući u bazenu, posle partije tenisa. Imao je 51 godinu.

Posle Dadine smrti Hanoh je, kaže, osetio veliku moralnu obavezu da sada, sam, obavi još nezapočeti posao. Našao se, jednog dana, u Elazarovom stanu, pred dva metalna ormara puna dokumenata i magnetofonskih traka - i počeo da čita i sluša. Već je ranije, odmah posle Elazarove ostavke, u svojoj rubrici u *Ma'arivu*, u članku “Odgovornost neodgovornog generala“, postavio pitanje kako je moguće da ministar odbrane, Moše

Dajan, u očima komisije bude čist “kao novi sneg“, kad se znalo da se nijedna odluka u “bezbednosno-vojnoj sferi“ nije mogla doneti “bez njegovog znanja i autorizacije“. Dok su Dado i nekoliko viših oficira, okrivljeni za akcije, odluke i greške počinjene uoči rata, “bačeni psima“, “vlada i ministar odbrane kao njen deo su izigravali nevinost.“ To se moralo ispraviti! Moralna dužnost je, uprkos svim objektivnim i subjektivnim teškoćama, postala moralna nužnost!

Tragajući za podacima o Hanohu, otkrio sam da je pre nešto više od godinu dana, 22. marta 2007. bio u Londonu i održao predavanje u jevrejskom kulturnom centru *The Spiro Ark*. Ne mogu sebi da oprostim što za to nisam znao. Sudeći po fotografijama, snimljenim tom prilikom, koje sam video – siguran sam da ga ne bih poznao. Kao ni on mene. Ipak bih mu prišao, predstavio se, podsetio ga na naš davni susret u prošlom veku, izvinio se za sve jugoslovenske nepodopštine iz prošlosti (mada za njih nisam kriv), i upitao: kakve su šanse da se ponovo vidimo – sledeće godine u Jerusalimu.

Književnost, 1/2008.

<https://www.dusanpuvacic.com>

Aleksandra Batinić

Istraga i represivni režimi u *Procesu Franca Kafke i Peščaniku Danila Kiša*

Književni opusi Franca Kafke i Danila Kiša inicirali su mnogobrojna književnoteorijska razmatranja koja su često podrazumevala vrlo oprečne sudove, od toga da njihove poetike ne sadrže umetničku vrednost da bi zahtevale kritičko sagledavanje, do uzdizanja njihovih dela na nivo paradigmi, neizostavnih pri pružavanju razdoblja u kojima su stvarali, uticaja koje su izvršili na potonje književne tvorevine, formi, tehnika i semantika pripovedanja. Pomenuto ne sugerise samo to da je njihova poetska moć velika i značajna već i da u njihovim delima (još uvek) postoje nedovoljno osvetljeni diskursi koji bi omogućili dublji uvid pri razumevanju odlika i dometa poetika ova dva pisca. Jedan od važnijih smerova za proučavanje predstavljao bi korpus poetičkih, intertekstualnih veza između Kafke i Kiša, budući da se Kiš i te kako bavio Kafkinim stvaralaštvom što potvrđuju i njegovi polemički spisi u kojima se Kafka, između ostalih, nalazi u popisu Kišovih pripovednih „ogledala“,¹ eseji i kritike, a koliki je Kafkin značaj za Kiša govori i to da Kiš direktno referira na kafkijansku poetiku upravo u *Peščaniku*. Kišovo poetičko (po i nad) igravanje sa Kafkom i njegovim delom, dakle, daleko je dublje od izvan pripovednih sporadičnih pominjanja, čak možemo reći da je Kišova polemika oko pitanja pripadnosti tradiciji „srednjoevropskih“ pisaca u koje svrstava i Kafku prvi *lažni trag* u razmatranju saodnosa ova dva pisca, zapravo još jedna od Kišovih *intriga*. Jer samo letimično komparativno sagledavanje njihovih dela sugerise da postoji čitav opseg problema, kako na tematsko-sižejnoj i strukturalnoj, tako i na formalnoj i žanrovskoj ravni koje Kiš razvija u svojim delima koristeći se kafkijanskim registrom, neretko i na kafkijanski način, ili indirektno stupajući u polemiku sa Kafkinom prozom.

Diskurs represivnih režima u poetikama Kafke i Kiša možda predstavlja jedan od najčešćih osvrta na njihovo delo, i neizbežan je pri tumačenju njihovih tekstova. Međutim, pitanje istrage i istražnog postupka kao žanrovskog, formalnog i strukturalnog činioca i činitelja u Kafkinim i Kišovim

delima, relativno skoro je počelo podrobnije da se ispituje.² Stoga će fokus ovog rada, sa svrhom utvrđivanja određenih intertekstualnih, tradicijskih veza između Kiša i Kafke, biti usmeren ka pitanjima koje pokreće istražni diskurs, sa posebnim osvrtom na ustrojstvo i dejstvo represivnih režima. U prvom segmentu rada komparativno će se sagledavati problem islednika i isleđivanih u *Procesu* i *Peščaniku*, dok će drugi segment analizirati načine vođenja i funkcije istražnih radnji u pomenutim romanima, a u okviru toga i efekte totalitarističke aparature, sa posebnim akcentom na mogućim ishodištima preduzetih istraga.

Islednici i isleđivani u "Procesu" i "Peščaniku"

Imajući u vidu strukturalne i semantičke odlike detektivskog, tj. kriminalističkog romana, *Peščanik* se može smestiti u tradicijski okvir dela u kojima su korišćene njegove tehnike, poput romana Dostojevskog, *Procesa* Franca Kafke ili *Stranca* Albera Kamija. U prilog tome govori i često isticana činjenica da najveći deo *Peščanika* sadrži segmente („Istražni postupak“, „Ispitivanje svedoka“³ koji se tiču istražnih radnji, kako na makroplanu konstituisanja forme i načina njihove pripovedne upotrebe u romanu, tako i na mikroplanu sadržaja i značenja koje one proizvode. Sa druge strane, *Proces* Franca Kafke u celini je zasnovan na toku istrage koju, najopštije posmatrano, određena instanca pravno-birokratskog sistema vrši nad njegovim glavnim likom, Jozefom K. Međutim, okvirna sličnost isledničkih priča i tokova *Peščanika* sa *Zločinom i kaznom*, *Strancem*, *Procesom* i mnogim drugim romanima, koji se manje ili više dotiču isledničkih postupaka, ni izbliza nije dovoljna za konstatovanje Kišovog tradicijskog obrasca. Ono što dovodi *Peščanik* u blizak saodnos sa *Procesom* krije se u mogućim odgovorima na pitanja: *Zašto se vrši istraga? Ko vrši istragu? Nad kim se istraga vrši? Kako se vrši istraga? Kakvi su ishodi istrage?*

Već pokušajem odgovora na pitanje *Zašto?* dolazimo do sveprožimajućeg paradoksa koji se očituje u *Procesu* i *Peščaniku* – Jozef K., iako „nije učinio nikakvo „zlo“ biva „oklevetan“ (Kafka 1981:23) i do kraja romana njegov „zločin“ nije utvrđen sa stanovišta pravno-birokratske istrage, dakle u kontekstu nje ne postoji, a similarni problem u istrazi usmerenoj ka E. S-u uočljiv je i kod Kiša, jer u romanu ne postoji ni najmanja indicija da je E. S. počinio bilo kakav „zločin“.

Zašto onda postavljati pitanje o ishodištima istrage kada razlog za istragu ostaje „zamagljen“? Ishodi istrage proizilaze iz ovog inicijalnog paradoksa čineći ga okosnicom oba romana. *Proces* i *Peščanik* nas stalno navode da približavamo i udaljavamo pogled sa teksta, da se krećemo od interpretativnog do formalnog, od značenjskog do strukturalnog, i obratno, konstantno imajući u vidu multifunkcionalnost i polifonost svakog od ovih planova ponaosob. Pomenuti paradoks poslužio je Draganu Boškoviću da u studiji *Islednik, svedok, priča*, zbog „inverzije žanra detektivskog romana“ *Peščanik* odredi kao „antidetektivski, metafizičko detektivski“ roman (Bošković 2004:32). Kafkin *Proces* takođe možemo definisati kao anti-detektivski roman, u njegovoj srži leži isti paradoks kao i u *Peščaniku*, iako se njihovi pripovedni modeli i ishodišta razlikuju. Ako se odgovor na pitanje *Zašto?* ne nalazi u otkrivanju zakonske krivice, a istraga se ipak vodi, očigledno je da se susrećemo sa nekim drugačijim „ispitivanjem“ koje umnožava značenja i moguće rezultate istrage. Imajući u vidu ovu apsurdnost pravno-birokratskog isleđivanja, a u nemogućnosti da poreknemo njegovo izvršavanje u ovim romanima, nužno je da kroz odgovore na ostala pitanja pokušamo da otkrijemo potencijalne razloge i ishode upotrebe ove pripovedne tehnike.

Dakle, ko vrši istragu u ovim romanima? Sa stanovišta zakonodavne aparature, u *Procesu* čitavu istragu sprovodi određen splet hijerarhijski organizovanih činovnika i birokrata. Isleđivanje Jozefa K. vrši se dva puta, na početku romana, naizgled pomoću uobičajenog modela istražnog dijaloga – niza pitanja koje postavljaju islednik i istražni sudija i odgovora koje daje Jozef K. Osim ovog i ovakvog isleđivanja, K. više neće imati nikakav direktan kontakt sa sudijama. Umesto toga, isleđivanje će vršiti razni K-ovi „pomoćnici“ (advokat, slikar, sveštenik, itd.) koji ne pripadaju pravno-birokratskom miljeu, i njihovo ispitivanje, bar ne direktno, ne istražuje K-ovu krivicu, niti njegov identitet ili funkcionisanje u društvu, ali se u njegovim postupcima u tim situacijama sva ta značenja indirektno konstituišu. Na planu pripovedanja i pripovedačke tehnike, međutim, istražni postupak je vodio i sam pripovedač. Jer, pripovedač „zna“ da je Jozef K. „oklevetan“, a to zna jer je sam već utvrdio („jer, iako **nije učinio nikakvo zlo**“ – Kafka 1981,23) da u K-ovom „slučaju“ nema krivice. Ako je *jedan* pripovedač, fikcionalni istražitelj, utvrdio da krivice nema, onda ili neki

drugi istražitelj vodi čitav potonji proces, ili je romaneskna struktura zapravo i retrospektivna i prospektivna istovremeno. Jedan ili oba fiktionalna istražitelja *ima(ju)* celovito znanje o Jozefovom procesu, ali *nema(ju)* znanja o Jozefovoj biografiji, o njegovom životu pre procesa, ili to znanje pripada onom koji je utvrdio da K. nije kriv. Dakle, pripovedna instanca koja istražuje i ima i nema (sa)znanja o subjektu istrage, i ima i nema (sa)znanja o krivici. U *Peščaniku* je ova istražna „igra“ višestruko usložnjena. Formalno ustrojstvo „Istražnog postupka“ i „Ispitivanja svedoka“ razlikuje se prvenstveno po identitetu onog koji odgovara na pitanja – u „Istražnom postupku“ odgovori su dati u 3. licu, dok su u „Ispitivanju svedoka“ u 1. licu. Tekst romana zapravo ukazuje da postoji nekoliko mogućih ispitivača – sam pisac, udvojena svest E. S-a, pravno-birokratska instanca koja kroz E. S-ovu reminiscenciju na dva saslušanja pomenuta u „Pismu“ (u Bakši i Čestercegu) ulazi u sklop romana, ili „pripovedna svest“, „dijalogizovani pripovedač“ (Bošković 2004:75–78). Ovim se podriva bilo kakva mogućnost sigurnog uvida u karakter onog koji ispituje, jer svaki od potencijalnih ispitivača pokazuje i višak i manjak znanja u odnosu na sam istražni postupak koji se vodi. Kafkijansko poigravanje sa identitetom ispitivača u *Procesu*, čime se on premešta sa instance likova na instancu pripovedača i obratno, kod Kiša u *Peščaniku* dobija složenu polifonost i višeplosnu dinamičnost, budući da se onaj koji ispituje može tek potencijalno identifikovati. Nemogućnost utvrđivanja identiteta istražnih instanci u ova dva romana, pak, direktno se tiče onih nad kojima se vrši istražni postupak, jer se višesmislenost istražnog postupka konstituiše i na ravni „istraživanih“ i „ispitivanih“.

Očigledan odgovor proizilazi iz sižea *Procesa* i *Peščanika*– Jozef K. i E. S. su subjekti istrage, oni su „nadzirani“, u odnosu na istražitelje imaju „manjak“ znanja i moći i samim tim predstavljaju objekte nad kojima se vrši postupak. Međutim, oni su istovremeno i svedoci u sopstvenim istražnim postupcima. Posmatrano iz pravno-birokratskog ugla istrage, u *Procesu* se jedino Jozef K. saslušava i nijedna druga instanca ne svedoči za ili protiv njega, kao što se i E. S. *stavlja* u poziciju jedinog svedoka istrage – „*Ispitivanje svedoka* ne ostavlja mjesta dvoumljenju: ispitivani i saslušavani svjedok je E. S.“ (Delić 1997: 266), ili „E. S. je svedok u slučaju ‘E. S.’“ (Bošković 2004: 81). To što su Jozef K. i E. S. istovremeno i „istra-

živani“ i svedoci upućuje na podvojenost njihovih funkcija u istražnom postupku. Ako se sagledaju i ostale funkcije Jozefa K. („došljak“ (Anders 2015: 40), bankarski činovnik, protivnik i sledbenik sistema, ljubavnik), iz teksta romana implicitno sledi da Jozef K. ne postoji kao celovito biće, on obitava u svakoj od svojih funkcija i ni u jednoj u trenutku događanja njegovog života, a celovitost se možda jedino ogleda u času njegove smrti, pa i tada u poređenju sa drugim, jednim preoblikovanjem: „‘Kao pseto!’ reče on“ (Kafka 1981:186). U poređenju sa kafkijanskim oblikovanjem Jozefa K funkcije E. S-a (šizofreničar podvojenog Ja, Jevrej, železničarski službenik, pisac, itd.) eksplicirane su u svakom segmentu *Peščanika* i u međusobnom sudaranju i preplitanju čine ga depersonalizovanim bićem čija je celovitost tek moguće dostižna – „rekonstrukcija“ nikada nije konačna, jer je i svet i tekst u kome obitava takođe rekonstrukcija. Mistifikaciji istrage doprinosi i to što se u oba dela pojavljuju svedoci koji su u vremenu koje prethodi radnjama romana svedočili u istražnim postupcima Jozefa K. i E. S-a. U *Procesu* je to „neko ko je oklevetao“, tj. izrekao lažnu optužbu, stvorio intrigu koja se razvija i širi brže nego što je Jozef može identifikovati i poreći. U *Peščaniku* su to pojedinci koji pripadaju „kasti rođaka smrti“, čime se otvara mogućnost da je neko od njih takođe izneo određene optužujuće iskaze. Ako su ovim destabilizovana značenja pravno-birokratske istrage, istražni postupci nisu, naprotiv, istražni postupak je jedina struktura koja poseduje najviši stepen pamćenja i znanja. Bošković primećuje da u *Istražnom postupku II* postoji „sveznanje koje prevazilazi granice pamćenja i podseća na mehaničku, veštačku reprodukciju činjenica“ (Bošković 2004:79) – to zapravo govori sam postupak sa pozicije eksternog „svevidećeg oka“ jer on u celosti sagledava svaki iskaz u romanu, dok je pripovedna instanca svedena na minimum. Sličarno oblikovanu instancu istražnog postupka nalazimo i u *Procesu*, s tim što pripovedač neutralno dopušta da se o toku i izgledu procesa progovara iz unutrašnje perspektive likova u romanu – advokata, slikara, sveštenika, i tako formira istražni postupak kao sveznajući. Ipak, neizostavno postoji određena svest, ma koliko ona bila zaogrnutu tekstom, koja se nalazi u primarnom krugu vođenja istražnog postupka tj. izlazi iz okvira samih romana. Ovo ponovo vodi ka jednom paradoksu – kod Kafke se vodi istraga nad *Procesom*, jer: „Jedina prava

akcija njegovih junaka sastoji se (...) od premišljanja i razmišljanja o hiljadama mogućnosti, što poput snopa svetla zrače iz svake tačke događaja“ (Anders 2015:53), što znači da se postupkom događaja (procesa, istrage) posmatraju likovi i svet. U *Peščaniku* okvirna svest romana sprovodi istragu nad nestalim svetom, ocem, dokumentima, tekstom te „istražni postupak postaje (...) jedini junak ovoga romana“ (Bošković 2004: 39).

Istražni postupak u "Procesu" i "Peščaniku"

Budući da se istražni postupak u *Procesu* i *Peščaniku* istovremeno vodi na makroplanu pripovedanja i isripovedanog i mikroplanu pravno-birokratskih aparatura i likova Jozefa K. i E. S-a, razmotrićemo pitanje *Kako se vrši istraga?* na planu njihove semantike i strukture.

Iz strukture istražnih radnji preduzetih u ova dva romana pomalja se gorgonsko lice totalitarizma i pravno-birokratske represije koje ubličava i one nad kojima se istraga vrši i svet u kome su se našli. Neveliki deo procesa nad Jozefom K. zauzimaju dva istražna dijaloga i oba se odigravaju na početku romana. U prvom istražnom dijalogu koji se vodi u kući gde živi Jozef K. već se nazire hijerarhijsko ustrojstvo vlasti („hapse“ ga činovnici a ispituje nadzornik) i ambivalencija tog aparata, budući da činovnici pokazuju svoju nadmoć („Vi ne smete da odete, vi ste uhapšeni“ – Kafka 1981: 24) ali i govore sa K-om kao bliski prijatelji („Kako ne umete da se snađete u svom položaju, pa još izgleda da idete za tim da bez potrebe ljutite na nas koji smo vam od svih naših bližnji najbliži“ – Kafka 198 :26). K-a zatim preliminarno ispituje nadzornik u sobi gospođice Birstner i neobičnost te pravno-birokratske scenografije širiće se na sve prostore koji pripadaju sudskoj vlasti. U njemu se, takođe, očituje važan paradoks – K. je uhapšen ali mu je dopušteno da se slobodno kreće i obavlja svoje dužnosti. „(U ispitivanju se), kao ključnoj thenici disciplinskih postupaka, ogleda podčinjavanje onih koji su percipirani kao objekti i objektivizacija onih koji su podčinjeni.“ (Fuko 1997: 180) i K. će se, počev od prvog ispitivanja, konstantno preobražavati iz subjekta koji traži odgovore u objekat koji je „nadziran“. Drugi istražni dijalog se vodi u još besprimerenijoj atmosferi, jer se sudske kancelarije nalaze u potkrovlju zgrade u siromašnoj četvrti, a činovnici koji kao publika prate isleđivanje „glume“ porotu. Jedino tada će se K. suprotstaviti sudskoj aparaturi, i pokazati da

razume njeno ustrojstvo i svrhu:

„Organizacija u kojoj rade ne samo podmitljivi stražari, tupoglavi nadzornici i istražne sudije koji su u najboljem slučaju skromne pameti, već u kojoj se svakako nalaze i sudije visokog i najvišeg ranga sa bezbrojnom, neophodnom svitom služitelja, pisara, žandarma (...) A koji je smisao te velike organizacije (...)? On se sastoji u tome što se nevinna lica hapse i što se protiv njih vodi besmislen postupak (...)“ (Kafka 1981:54)

Ako su i organizacija i njena svrha već na početku romana spoznate i „raskrinkane“, čemu onda služi dalji tok romana? Spoznaja subjekta ne sprečava represiju, naprotiv, ona čini da represija bude još podmuklija i destruktivnija po objekta istrage. Stoga će K. otkrivati sve veću apsurdnost u organizaciji hijerarhije vlasti, što će mu, paradoksalno, onemogućiti da shvati svoj položaj i dejstvuje u svoju odbranu. Apsurd se sastoji iz toga što ta hijerarhija istovremeno opstojava kao pokvareni mehanizam u kome su činovnici korumpirani, sudije potkupljive, a zakon nerazumljiv i podložan raznim interpretacijama i gde se očituje da niže instance često imaju veću moć od svojih nadređenih, i kao savršeni mehanizam represije i destrukcije prema onom ko je jednom optužen. Sa druge strane, presija društvene hijerarhije podrazumeva brojne mehanizme pomoću kojih će biti samoodrživa. U *Procesu* postoji čitav splet pomoćnika koji svaku K-ovu reč „mogu protumačiti kao nepovoljnu i otežavajuću okolnost“ (Glušćević 1971:178), kažnjavati i „telesno“ i „duhovno“ (Fuko 1997:19), izvršiti pogubljenje. Suštinsko nerazumevanje ovih mehanizama stvara atmosferu straha, neslobode, teskobe i nesigurnosti, u kojoj je veoma lako zameniti teze, tj. tumačiti realnost u bezbrojnim varijacijama, bez mogućnosti da se dođe do istine. Svaka K-ova reakcija na neugodne situacije nakon drugog ispitivanja polazi iz ove pozicije nemoći i tako se i ispoljava – bez afektiranosti, prezira, tuge ili pobune. Zapravo, ono što zapanjuje i stvara osećaj zarobljenosti proističe iz hijerarhijskog ustrojstva i njegovog dejstva – vrši se dispozicija (nad)moći u strukturi sudske aparature, tako da je svako dublje saznanje o njenom delovanju K-u onemogućeno. Posmatrano iz ove ravni, Jozef. K. bi predstavljao splet funkcija (moralnih, psiholoških, društvenih) koji su implicitno podvrgnuti istrazi. Ginter Anders će reći da su „ljudi koji se javljaju kod Kafke **otrgnuti** od svoje egzistencije. Mnogi, u stvari, nisu ništa drugo nego funkcije(...)“

(Anders 2015:70). Tom osećaju doprinosi i Kafkin proto-kolarni jezik u romanu, jer „Ono što važi za fas-cikle spisa važi i za Kafkin jezik (...) on ne pred-stavlja samo strahotu nereda – već i **red strahote**“ (Anders 2015:105). Progovaranje akata, kao i sam istražni postupak, pripada semantici romana koliko i njegovoj strukturi. Bošković kaže: „Istražni žanr (...) oblikuje istražnu sliku sveta i u sebi nosi celokupno retoričko-istražno iskustvo iz različitih oblasti duha, od filozofije, teologije i psihologije do prava i egzaktnih nauka.“ (Bošković 2004:20) *Proces* paralelno istražuje jedan (de)fiksirani svet omeđen zadatak propisima i pravilima što Kafka postiže upotrebom slika kao metodom predstavljanja rasparčanosti i nesaglasja društvenog sistema. Anders naglašava da je „(...) za Kafkin svet karakterističan fenomen da je vreme paralisano“ i da su u Kafkinim romanima „situacije, u stvari, paralisane slike“ (Anders 2015:39, 53). Istražuju se sekvence, poput fotografija, u kojima je vreme zamrznuto što omogućava da se prostor širi poput rizoma. Statičnost vremena i dinamika prostora osiguravaju trajnost istražnom postupku i oslikavaju njegovo lavirintsko prodiranje u svaki činilac društva i širenje na svaki opseg postojanja ljudi u njemu.

Međutim, iz svega pomenutog se još uvek ne može zaključiti zašto se vodi istražni postupak. Potencijalni odgovor proističe iz sprege dva paradoksa u *Procesu*, inicijalnog procesa bez zločina i finalne smrtne kazne bez krivice, i nečega što je sam Jozef postavio kao pitanje: „(...) glavno pitanje je u tome **ko me je optužio? Koja vlast vodi postupak?**“ (Kafka, 1981:30) Ako se bliže razmo-tri scena ubistva Jozefa K. uočljivo je da se u njoj stapaju barem dva različita realiteta sa jednim zajedničkim činiocem, objektivizovanim i nemoć-nim optuženikom. Jedan realitet tiče se bezraz-ložnog uništenja ljudskog života koji nije uspeo da se prilagodi vladajućem poretku, jer njegove funkcije ne odgovaraju sistemu u kome se našao, što veoma podseća na koncepte nacističkih ili komunističkih totalitarnih režima. Drugi, pak, proizilazi iz samog načina pogubljenja – Jozef K. kleči sa glavom na kamenu dok činovnici „ritualno“ predaju nož jedan drugom što sam proces smešta u doba „pravsveta“ (Benjamin 1974:246), u kome se nesvesno prekoračuju njegove zakonitosti, te je ispaštanje neminovno. Anders veruje da su Kafkini junaci često „došljaci“ i da je tim slika sveta u njegovim romanima predstavljena kroz

prizmu doseljenika, te da njihova egzistencija izgleda kao da uvek stoje izvan, ‘s one strane ovog sveta’: time ovaj svet postaje onaj svet“ (Anders 2015: 40, 31). To je stoga što istražni postupak ima neograničeno vreme trajanja i sadrži „pamćenje“ svih vremena, i ma koliko puta se u *Procesu* izvršila konverzija realiteta, Jozef. K. će svakim biti obuhvaćen i ni u jednom neće egzistirati, jer njegovo (ne)biće nije analogno ni sa jednim razdobljem, čime biva otpadnik i od tvorca tih razdoblja. Kao da je Jozef K. stvoren i oblikovan po jednim zakonitostima i ostavljen da ispašta takvo (ne)postojanje kroz svet drugog tvorca. Onda cilj postaje jednostavan – uništiti Drugog i ad acta.

U semantičkom polju *Peščanika* takođe se nalaze dva istražna dijaloga (pod uslovom da se „Istražni postupak“ i „Ispitivanje svedoka“ nastavljaju, a ne ponavljaju, jer bi onda imali pet istražnih dijaloga), ali za razliku od *Procesa*, u njima je hijerarhizovana totalitaristička aparatura data u obrisima, ona nije primarni činilac teksta, već izranja iz njega. Na nivou romana formira se similarni paradoks kao u *Procesu*, E.S-ov „zločin“ ostaje nedefinisan sa stanovišta pravno-birokratske aparature. Već u „Istražnom postupku I“ javlja se direktna aluzija na Adolfa Hitlera, E. S. ne sme da se obrati Gavanskom „zato da ga ne bi kompromitovao ukoliko policija nadgleda njegovu korespondenciju“ (Kiš 1991:37), zatim u „Istražnom postupku II“ na železničkoj stanici „video je zlo-slutno vijorenje petlova perja na crnim šesirima žandarma“ i „tajne agente (...) glumljeno ležernog držanja“ (Kiš 1991:69). Istražnim postupkom se, dakle, oblikuje hijerarhija nacističke mašinerije. Kao što je već primećeno, istražitelj i ima i nema saznanja o faktima iz E. S.-ovog života, ali evidentno progovara sa instance moći („Opominjem Vas, sve je važno!“), „Proverićemo Vaše navode“ – Kiš 1991:56), te se može zaključiti da i on pripada totalitarističkom režimu. Ako se u *Procesu* represija vrši više na planu duše, a tek na kraju na planu tela, u pomenuta dva odeljka ona podjednako porozno dejstvuje i na dušu i na telo E. S.-a. i ne koristi samo pravno-birokratska sredstva, kao što je slučaj sa *Procesom*, već objekta istrage muči i njegovom biografijom – ispituje razloge poljuljanih porodičnih odnosa, selidbe, boravak u ludnici, spisateljske kapacitete, zapravo sve činioce identiteta E. S.-a. Iz istražnih dijaloga jasno proističe da je E. S. slučajem preživio „novosadsku raciju“ i bio nateran na prinudni rad gde je mučen, a obim i destruktivnost totalitarizma ogleda se u navede-

nom spisku poginulih, epizodi o inženjerima koji su streljani na nasipu, ali i u insistiranju na informacijama o drugima. Odsustvo moći E. S.-a nad sopstvenim životom izaziva strah koji ima razorno dejstvo po njegovo već raspolučeno biće, i on je ekspliciran u razgovoru sa Gavanskim, a jasno se očituje u snu o „vaskrsлом mladiću“ (Delić 1997: 259). Iz toga delom proističe E. S-ova opsesija smrću i želja da se pisanjem nekako odloži kraj ili sačuva njegovo postojanje. U tom smislu je i E. S. „otrgnut od egzistencije“, jer ono što postoji u strahu ne može se nazvati postojanjem i ono što je okrenuto smrti više pripada njoj nego životu. Svaka „rekonstrukcija“ preduzeta da se različite funkcije E. S-a sjedine i istraže dovodi do toga da on „preegzistira“ i to samo u „Pismu-Sadržaju“, u dokumentu, ali ne i u suštini. Ono što, paradoksalno, ostaje životvorno, jeste sam istražni postupak, instanca najvišeg saznanja, hladni jezik protokola. Međutim, ne rekonstruiše se samo E. S-ov lik, sekvencama se istražuje, „rekonstruiše“ i mnoštvo nestalih svetova. Na strukturalnom planu: „Ponavljjanje pitanja i ciklizacija (...) ali i ponavljanje pitanja iz jednog u drugi narativni tok ili u okviru jednog narativnog toka učvršćuje utisak beskonačnosti istrage, totaliteta kružnice, bezizlaza.“ (Bošković 2011:97), ali ne samo to, fragmentarističkim oblikovanjem forme romana u svrhu „rekonstrukcije“ sveta i bića E. S.-a *Peščanik* sopstvenu strukturu proglašava istražnim postupkom. „Upotrebom istražnog postupka *Peščanik* prekida sa iluzijom hronologije i u pripovednom (...) i u sižejnom (...) smislu, i otvara mogućnost ahronološkoj formi hronologije događanja i stvaranju isledničke scene lišene vremena“ (Bošković 2004:105). Ako se ograničimo samo na „Istražni postupak“ i „Ispitivanje svedoka“, islednički postupak i dijalog lišeni su i vremenskog i prostornog okvira, jer se nastoji da se uspostavi određeni mogući realitet pomoću slika kao referencijalnih dokumenta koje ne poznaju granice prostora i vremena. Prostorno oblikovanje je možda najizraženija tačka razmimoilaženja ova dva romana, budući da je u *Peščaniku* on predstavljen parcijalno, dekonstruisano, i u zavisnosti od mogućih konstrukcija, stvaraju se različiti realiteti.

Proces nije *Peščanik*, ali je *Peščanik* proces i tu možda počiva odgovor na pitanje zašto se u njemu vodi istraga bez zločina. *Proces* pledira na konverziju realiteta, a *Peščanik* na njihovo uspostavljanje. U svetu nacističke totalitarističke mašine-

rije stradanje i smrt E. S-a je izvesno, jer odsutnog tvorca zamenjuje hijerarhija i odmazda ljudi koja poput principa causa sui definiše svoja pravila i odbacuje sebi nepodobne. Neki drugi realitet koji E. S. nastoji da istraži i rekonstruiše, da mu pripada, arhesvet Panonskog mora, takođe bi imao svoju hijerarhiju i svoje propadanje, ali za epistole sastavljača to je tek mogući svet. U tom svetu bi on bio „došljak“ isto koliko je i u dobu 2. svetskog rata Jevrejin, ili u pripovedačkom svetu neostvareni pisac. K-ova. i E. S-ova krivica je ontološka i metafizička, pa se i problem krivice može čitati kao parabola, budući da Jozef K. divergira između svetova i strada u onome kome ne pripada, a E. S. živi ad acta i ispašta kao ad hominem. Parabola u stilu mitske priče sugerise mogućnost preispitivanja granica realiteta svetova i njihove uslovne omeđenosti, počev od oslobađanja unutar sebe samog. Benjamin će povodom *Procesa* reći: „Sve ono što je zaboravljeno meša se sa zaboravljenim iz prasneta, stupa s njim u bezbrojne, nesigurne, promenljive veze, stvarajući neprestano nove čudovišne tvorevine“ (Benjamin 1974:254). Ako se *Proces* može sagledavati kao parabolični mit o zaboravu i sećanju, *Peščanik* bi u tom kontekstu bio parabolična mitologema o stvaranju i razaranju koja u sebi već sadrži i zaborav i sećanje. Na to ukazuje i Kišova intertekstualna igra sa Kafkom, iskazana povodom potencijalne smrti E. S-a: „Sve što je moguće, to **se dogodi**; moguće je samo ono što **se događa**“ (Kiš 1991:110), jedna parabolična intriga koja bi glasila *dogodi se ono što se događa* iliti uzrok iz bilo kog doba omogućava posledicu u ovom realitetu, to je ono što se zaboravlja i što razara, i što navodi na sećanje koje potom stvara razoreno. Stoga se *Proces* od svog istražnog sižea do strukture i *Peščanik* od svoje forme do sadržine kreću kumulativno, uspostavljajući beskonačnu istragu nad onim što je izgubljeno i nađeno.

Zaključak

Kišov tradicijski korpus, kako kaže Delić, predstavlja „proces, a ne popis inventara“ (Delić 1995:169). Tome treba dodati da je on i proces ogledanja, poetičkog sameravanja sa prethodnicima, a ujedno i splet intertekstualnih veza između epoha, pisaca i idejno-značenjskih referenci. Zato smo pokušali da uočimo i definišemo moguće strukturalne i semantičke poveznice i razmimoilaženja između Kafkinog *Procesa* i Kišovog *Peščanika*. U prvom delu rada razmatrani su prob-

lemi mogućih identiteta islednika i isleđivanih, kako na planu forme i tehnika pripovedanja tako i na tematsko-sižejnom planu ova dva romana. Fokus drugog segmenta čini interpretativni pokušaj da se istražni postupak kao pripovedni model i činilac semantičke ravni *Procesa* i *Peščanika* razmotri u okvirima pravno-birokratskog aparata i represivnih režima, a ujedno i poetičkih postupaka Kafke i Kiša. Završni deo ovog segmenta tiče se mogućih značenja same istrage koja proizilaze iz romaneskних oblikovanja junaka i sveta. Istraživanja poetičkih veza Franca Kafke i Danila Kiša potvrđuju se kao neophodna za razumevanje Kišove literarne tradicije i ostaju imperativ za dalja proučavanja njegove autopoetike.⁴⁾

Srodni tekstovi

Satovi ubijaju vreme, a Fokner ga oživljava

Mesto Danila Kiša u srpskoj književnosti

Čas može da počne

Kiev medium aevum (Kijevska Rusija) – II deo

Kiev medium aevum (Kijevska Rusija) – I deo

Krekeću li kuvane žabe?

Moć bestjelesnog u ulozi stvaranja

Fusnote

¹. „Indeks imena“ koji je Kiš sastavio kao sopstveni tradicijski literarni korpus. U: Kiš Danilo. *Čas anatomije*. Beograd: Nolit, 1978. str. 192.

². Ovo pitanje je povodom Kafke pokrenuo Ginter Anders u knjizi *Kafka za i protiv*, dok se njime u kontekstu Kišovog *Peščanika* bavi studija *Islednik, svedok*, priča Dragana Boškovića.

³. Među prvima je ovu činjenicu podcrtao Jovan Delić povodom tumačenja *Peščanika* u: Delić, Jovan. „Peščanik“ u: *Kroz prozu Danila Kiša. Ka poetici Kišove proze II*. Beograd: BIGZ, 1997. str. 235

⁴. *Izvori*

Kafka, Franc. *Proces*. Beograd: Nolit, 1981.

Kiš, Danilo. *Peščanik*. Beograd: Prosveta, 1991.

Skraćenice

Anders 2015: Anders, Ginter. *Kafka za i protiv*. Novi Sad: Mala knjiga, 2015.

Benjamin 1974: Benjamin, Valter. „Franc Kafka“ u: *Eseji*. Beograd: Nolit, 1974. str. 242–257

Bošković 2011: Bošković Dragan. *Islednik, svedok*, priča. Beograd: Plato, 2011.

Glušćević 1971: Glušćević, Zoran. „Proces – analiza dela, strukture, birokratije i totalitarizma“ u: *Studija o Francu Kafki*. Beograd: Izdavačko preduzeće Vuk Karadžić, 1971. str. 164–252

Delić 1997: Delić, Jovan. „Peščanik“ u: *Kroz prozu Danila Kiša. Ka poetici Kišove proze II*. Beograd: BIGZ, 1997. str. 227–312

Fuko 1997: Fuko, Mišel. *Nadzirati i kažnjavati. Nastanak zatvora*. Novi Sad–Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 1997.

Literatura

Blanšo, Moris. *Eseji*. Beograd: Nolit, 1960.

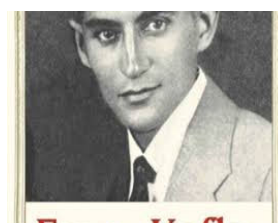
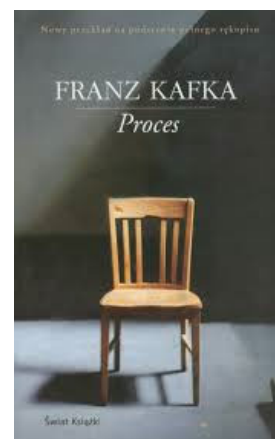
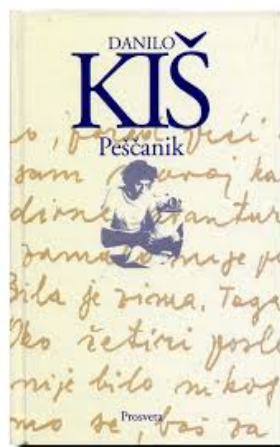
Delić, Jovan. *Književni pogledi Danila Kiša. Ka poetici Kišove proze I*. Beograd: Prosveta, 1995.

Kiš, Danilo. *Čas anatomije*. Beograd: Nolit, 1978.

Časopis *KULT*, juli 14, 2020

Franc Kafka, fotografija iz pasoša, © Arhiva Klaus Wagenbach

OVO JE MOJ BOG

Jevrejski način života (2)

Drugo poglavlje

NADMOĆ SIMBOLA

Šta radi simbol

Potrošićemo ovde mnogo vremena na simbole i ceremonije. Oni čine supstancu – možda ćete reći: tehničke alatke – sistema za preživljavanje koji je toliko upadljiv u jevrejskom životu. Slažem se, taj sistem služi samom sebi, istorijskoj misiji jevrejstva – ako čovek veruje u misiju; ako ne – to je zanimljiv komad sociologije. Bilo kako bilo, proučavanje judaizma počinje tim stvarima. Na kraju, ono mora da uđe što je dublje moguće u Mojsijevu religioznu viziju.

Naravno da Jevreji nisu izmislili ideju simboličnih alatki. Te alatke pripadaju svim kulturama. Ljudski život je tako kratak, tako raznolik, tako složen, da bi sve zaribalo i stalo u mestu – zapravo nikada ne bi ni krenulo – bez skraćenica koje je smislila jedinstvena Adamova inteligencija kada se odvojio od životinja: simbol i ritual. Svaka aktivnost koja se dotiče ljudskog postojanja, svaki ozbiljan posao, kontrolisan je skraćenicama. Preuzimanje vlasništva nad njujorškim neboderom danas, jeste ceremonija jednako dugačka i složena, i puna čudnih rekvizita i znakova, kao što je bilo i krunisanje rimskog imperatora. Simbolizam varira od slučaja do slučaja, od kulture do kulture, od jednog do drugog doba, ali ne postoji aktivnost, nema te zemlje, te kulture, doba, bez skraćenica.

Rituali i simboli egipatske religije, vavilonskih finansija, vizantijskog pravnog sistema sada više ne postoje, ali ih ljudi i dalje proučavaju, iz znatiželje ili zbog svetla koje oni mogu da bace na praksu života u to doba.

Jezik simbola judaizma je jednako živ danas kao što je bio pre mnogo godina. On i dalje određuje ponašanje miliona ljudi. To su hijeroglifi originalnih ideja iz *Biblije*, urezani u svakodnevni život. Jevrejin teško može da živi judaizam bez drevnih svetih skraćenica, jednako kao što finansijski stručnjak današnjice ne bi mogao da vodi moderne finansije bez njihovih simbola. Pravi simbol nije kobajagi pantomima. To je destilovana realnost.

Izvor jevrejskog simbola

Tora je uspostavila simbole, kao i građansko i krivično pravo judaizma. Propisi u poljoprivredi, kod šteta, zločina, imovine, suspendovani su posle tuđih osvajanja i našeg izгона. Verski zakon je preživio, i preživljava do danas.

Bilo je vremena u jevrejskoj istoriji, kako u biblijsko doba tako i kasnije, kada je postojala sumnja da će verski zakoni preživeti. Danas živimo u jednom takvom dobu, mada široke mase Jevreja i dalje poštuju zakon. Sadašnje doba slično je helenističkoj anarhiji, kada je Palestina bila pod grčkom upravom. Činilo se da je jedno vreme sofisticirana i prijatna grčka kultura učinila judaizam zastarelim, naivnim, nesposobnim za dalje preživljavanje. Skoro svi bogati Jevreji i većina inteligentnih, odbacili su stare simbole. Govorili su grčki, oblačili se kao Grci, jeli kao Grci, gradili stadione i trkali se goli na njima kao Grci, grčku filozofiju i nauku nazivali jedinom istinom, pa su na kraju i bili pobožni kao Grci. Međutim, mase, koje su ostale verne judaizmu, proizvele su nove političke, finansijske i intelektualne lidere; pa i Isusa iz Nazareta i njegove apostole. Helenizatori su nestali. Moguće je da su baš lepo živeli, mnogi od njih sigurno, ali više nemamo načina da to saznamo. Nisu ostavili nikakvu literaturu, nikakvu tradiciju, od njih nije ostalo ni traga.

Pokušavam da izbegnem postavljanje fusnota – neki od momenata koje sam želeo da osvetlim nalaze se na kraju knjige, u odeljku sa napomenama – ali ovde moram da zastanem. Učeni čitalac, ako je uopšte dođe došao kroz jednu netehničku knjigu, pomisliće na Filoa, Josefusa i autore *Apokrifnih spisa*. Pod helenizatorima podrazumevam Jevreje tog vremena koji su odbacili judaizam, ne na one koji su ovladali obema kulturama i ostali verni tradiciji. Filo i Josefus su, obojica, bili Jevreji koji su se držali jevrejskih propisa.

Simboli sinajskog zakonodavstva imaju paralele u drugim kulturama drevnih semitskih zemalja. To bi čovek i očekivao, naravno, ako se zna za poreklo Mojsijevih zakona u datom vremenu i na datom mestu. Narod Izraela je od početka morao da živi pod datim uslovima. Nisu tek tako mogli da pređu na potpuno čudnu novu kulturu, sa novim obrascima koji su pali sa neba, kao što nisu mogli najednom da počnu da govore engleskim jezikom. Mojsijevi zakoni su pokupili postojeće elemente

semitskog života, organizovali ih, oplemenili ih u šemu za opstanak jednog večnog naroda; kao što je Američka revolucija preuzela ideje Loka i njemu savremenih filozofa, i delom britanske zakone, i od svega toga načinila temelj nove nacije.

Pošto smo se ovde pozvali i na hebrejski i na američki zakon, pojavljuje se zanimljiva tema i bilo bi dobro da se njome pozabavimo. Oni koji nalaze zadovoljstvo, ili korist u začikavanju Jevreja, kroz sve generacije postavljaju isto pitanje: Kako Jevreji mogu da budu lojalni i svom verskom zakonu, i zakonu zemlje u kojoj žive? Koja je lojalnost snažnija?

Odgovor je da su u jevrejskoj doktrini oba zakona - jedan zakon. Postoji jedna lojalnost. Kada je pala jevrejska država pre dve hiljade godina, i kada je njeno građansko zakonodavstvo prestalo da bude realnost, talmudski mudraci su postavili pravilo za Jevreje u svim vremenima izгона: *dino d'malkuto dino*, „zakon zemlje je naš zakon“. Vakuum koji je nastao padom države popunjava zakon države u kojoj Jevrejin živi, koja mu daje civilni identitet. Stoga je tradicionalni Jevrejin obavezan da poštuje zakon; francuski ako je rođen u Francuskoj, izraelski ako je rođen u Izraelu, američki ako je rođen u Americi. Ako država propiše da Jevreji ne smeju da obožavaju svog Boga, onda se oni bore protiv takvog dekreta, i često umiru zbog toga. To je jedina tačka u kojoj može da bude sukoba. Verujem da bi se isto dogodilo i ako bi se hrišćani ili muslimani našli pogođeni takvim dekretom.

Snaga simbola

Pogledajmo, na kratko, kako izgleda partija bridža. Da bi proveli jedno večer nadigravajući se, četvoro ljudi se saglase da će se pretvarati da karte imaju neku vrednost. Dogovore se da će ishodi deljenja biti nagrađivani ili kažnjavani novčanim iznosima. Mršte se ili kukaju kada se iznenada pojavi keč, ili se raduju kada pobedi neka duhovita kombinacija. Onda se partija završi, a karte ponovo postaju samo komadići obojenog papira. Čak i u takvom nevinom i prolaznom simbolizmu, mora da postoji nekakav autoritet koji će održavati stabilnost simbola. Postoje knjige pravila, udruženja bridžista, nepisana pravila ponašanja. Čovek može svom partneru preko puta da signalizira kakve karte ima – ali na određen i odobren način. Ako bude uhvaćen da to čini na način koji nije odobren, u tom društvu verovatno više nikada neće moći da učestvuje u igri, a može da mu bude

ugrožena i reputacija u redovnom životu. On je dao pristanak na ceremoniju bridža, ali je prekršio čast svojim neceremonijalnim ponašanjem.

Simboli novca su najozbiljniji. Oni su zapravo čelično jaki. Bankarski ček je samo parče papira. Vrlo je lako doći do takvog papira i krivotvoriti potpis nekog bogataša. Ako vas u tome uhvate, stičete zvanje falsifikatora, vaše dobro ime nestaje, vaše slobode mogu da nestanu na više godina. Sve što ste pokušavali bilo je da dođete do nešto novca, a to je isto što i svi drugi sve vreme pokušavaju. Ali vi ste to učinili na neceremonijalan način. Vaš se zločin ne sastoji u tome što ste hteli da dođete do novca tako što ste manipulirali papirnim simbolima. Finansijski stručnjaci jako dobro znaju kako da se obogate manipulišući papirnim simbolima. Neki će ljudi reći da su njihove manipulacije bile samo inteligentne prečice do sticanja novca, kao što je i vaš falsifikat. Međutim, ni u jednom trenutku njihove manipulacije simbolima nije došlo do kašnjenja izostanka ispravne ceremonije. Država podupire simbole i rituale finansija. Saglasnost ljudi da ih uzimaju za ono što oni predstavljaju je automatska i univerzalna. Aspekt ceremonijalnosti sasvim nestaje iz dolarskih novčanica, bankovnih čekova, berzanskih sertifikata i polisa osiguranja. Oni se čine stvarnim, čvrstim, istinitim, kao, na primer, drveće ili deca. Oni to zaista i jesu sve dok postoji autoritet koji ih je stvorio, i dok postoji pristanak koji ih održava.

Zakoni naše vere, mada ih nikakav policajac ne nameće, čine organsku celinu, živi šablon ponašanja kako zajednice tako i svakog pojedinca u njoj. Simboli i rituali vere otisnuti su na svakom značajnom delu života: na hrani, odevanju, skloništu, vremenu, seksu, govoru. Jevrejinu stare škole ti su zakoni i ceremonije poznati kao što su pravila američkog načina života poznata Amerikancu. Što se njega tiče oni su stekli, da kažemo, nevidljivost, stopili su se sa realnošću svakodnevice, izgledaju prirodno. Jesti *maces* tokom Pesaha i izbegavati jela napravljena sa kvascem, smatraju se normalnim kao što su za nas danas normalni bankarsko poslovanje ili glasanje na izborima (dva zaista neobična rituala). Racionalizacija i analiza su prepuštene malobrojnim učenjacima. Čovek je te stvari radio zato što tako čini kultivisani Jevrejin, pa su se Jevreji tako i ponašali.

Takav prirodni judaizam danas postoji među malobrojnim Jevrejima u SAD ili zaista bilo gde u slobodnim zajednicama zapadnog sveta. Mi živimo u napetosti između dve kulture: naše vere i

naše okoline. Po tome smo slični jevrejskim zajednicama u drugim periodima srazmerne slobode: u Vavilonu, pod liberalnim režimima Grčke i Rima, i tokom muhamedanske vlasti na Mediteranu. Napetost je možda manje udobna od mirnog života pod zaštitom zakona. Međutim, većina velikih post-biblijskih ličnosti i tekstova u judaizmu pojavila su se u tim napetim periodima. Izazov okoline stimuliše i oplođuje staru veru. Tako je bilo. Imamo razloge da verujemo da će tako i nadalje biti.

U međuvremenu je naša generacija suočena sa teškim zadatkom odolevanja izazovu Zapada u dvadesetom veku. Previše je nas koji moramo da počnemo od nalaženja šta je to naša vera, gde je autoritet, i šta se od nas traži da na to pristanemo. Naši očevi, Jevreji stare škole, pokušavali su da nam kažu da su ti složeni zakoni i rituali prirodno svakodnevno ponašanje. Bili su povređeni i zbunjeni kada smo odbili da im poverujemo i naša komunikacija je prekinuta.

Saobraznost / konformizam

Nije tako davno kako sam, u jednom modernom domu u predgrađu, bio uvučen u salonski razgovor o religiji. Uvek pokušavam da takve razgovore izbegnem, jer se redovno završavaju tako da ja sedim i ćutim, a moji sagovornici mi sa velikim entuzijazmom objašnjavaju šta ne valja kod judaizma. Uobičajena suština objašnjenja je da je svinjčina nezdrava samo u toplim krajevima, da je religija stvar etike, a ne ceremonija, i tako dalje. Razgovor o kome je ovde reč bio je prijatniji od mnogih ranijih, jer je osoba koja me je dovela u red bila lepa sedamnaestogodišnja studentkinja prve godine koledža, pa mi nije bilo teško da joj se raspoloženo smeškam dok je ona radila svoj posao.

Čitala je sociologiju i govor joj je bio pun termina kao što su anomija, rasejanost, akulturacija i slični jezikolomci, s kojima se ona borila zavidnom lakoćom. Težište njene priče bilo je da judaizam podrazumeva ritualizam, a ritualizam podrazumeva saobraznost, a to je veliko zlo. Tada sam prvi put u tolikoj količini slušao o saobraznosti. Devojka me je ubeđivala da je saobraznost izbacila nesigurnost, i to je bila konačna uvreda tokom tog salonskog razgovora. Što se mene tiče, drago mi je zbog takvog razvoja događaja. Trend ka konformizmu je veliko i stvarno zlo američke kulture, otkriveno od strane Tokevila pre jednog stoleća, a sada znatno uznapredovalo. To je zaista najveća pretnja opstanku Jevreja u Sjedinjenim Državama. Imaću još ponešto da kažem o tome kasnije.

Salonski razgovori o konformizmu me mnogo više privlače nego razglabanja o Frojdu.

Zabavno mi je bilo to što je šarmantna mlada osoba koja me je prosvetljavala, dok je isporučivala svoju filipiku protiv konformizma, bila obučena ceremonijalno kao što bi se biskup odenuo, od korektnih nabora na rukavima džemperu, pa sve do propisnih modernih cipela. Pričala je o autonomiji koristeći kruti tinejdžerski rečnik, jednako krut, propisan, repetitivan, intoniran, kao da drži propoved. Njeni gestovi, frizura, šminka, sve je bilo strogo stilizovano. Njeni mama i tata, koji su blistali od ponosa dok su je slušali, bili su dobrodušni ljudi, jednako nepovratno ućaureni u čelične manire i odeću predgrađa, pod uticajem nesalomljivih rituala od izlaska do zalaska sunca.

Da li je ona bila bespomoćna lovina? Ali ništa nije drugačije ni u intelektualnim krugovima. Slušao sam prefinjene literate, ljude oštrog i kritičkog uma, kako objašnjavaju kako im je neprihvatljiv konformizam religije. Bili su odeveni kako je propisano za pisce, kao što je devojka bila odevena kako je propisano za adolescente; frizura i rečnik su im bili jednako predvidljivi. Popiti piće s njima, razgovarati s njima, posetiti ih kod njihove kuće, podrazumevalo je poštovanje gestova, i slušanje ideja, i primećivanje knjiga po policama, i slušanje muzike, pojesti i popiti nešto – sve generički uniformno kao što bi mi bilo da sam bio sa hasidima. Da bi se videli zaista podivljali, opsesivni ritualisti modernog doba, potrebno je otići na mesta gde se sastaju mladi nonkonformisti u Grinič Vilidžu, čije ih identične frizure, govor, odeća i grčeviti način plesa čine sekularnim dervišima.

Sve je to, međutim, neizbežno. Ništa tu nije pogrešno. Ljudski život ne može da bude bez forme. Jedini pravi nonkonformisti zatvoreni su po ludnicama, jedini radikalno slobodni duhovi sede u zatvoru i čekaju izvršenje smrtne kazne. Mi živimo po šablonima. Krećemo se u druženjima. Ne možemo da pomerimo ruku ili nogu bez da učinimo znak ili kažemo lozinku, bez obzira gde i šta radili. I celog života svi nosimo uniforme. Konformizam je zlo kada iskrivljuje, poravnava i briše korisne načine, jake ideje, prirodne identitete. On je zao kada se ponaša kao parni valjak. Čovek, međutim, ne može da izbegne da bude deo miljea – i to prepoznatljiv deo – osim ako go pobjegne u pećinu i nikad se otuda ne vrati.

Razumno je dobro razmisliti, pronaći pravi način života, i onda tako živeti, bez obzira da li

tako rade mnogi ili samo mali broj. Ako Jevrejin odluči da uđe u svoje nasleđe i učini ga delom svog života, on očito radi nešto što je razumno. Za očekivati je – bar u današnje doba – da će na nekim mestima izgledati kao veliki nonkonformista. I to se menja, ali – kakve to veze ima? Ono što ima veze je živeti dostojanstveno, pristojno, bez straha, na način koji najbolje sledi čovekovu inteligenciju, i njegovo rođenje.

Preveo Brane Popović

Aleksa Đukanović

O Istočnoj Nemačkoj

Godine 1990. nakon četrdeset i pet godina postojanja došlo je do „tihog“ nestanka sa političke i geografske karte sveta druge nemačke države u posleratnoj Evropi – Nemačke Demokratske Republike, poznatije kao – Istočna Nemačka. Ova istočna država nemačkog naroda u skladu sa političkim sporazumom američkog, zapadnonemčkog i sovjetskog predsednika Džordža Buša, Helmuta Kola i Mihaila Gorbačova, izgubila je sve attribute državnosti 3. oktobra 1990. godine, kada se stopila sa svojom zapadnom sestrom – Saveznom Republikom Nemačkom, poznatijom kao – Zapadna Nemačka (ili samo Nemačka). Ove geopolitičke promene označile su de iure i de facto kraj Hladnog rata u Evropi između NATO država i članica Varšavskog ugovora – Sovjetskog vojnog bloka.

Događaji koji su prethodili ovom prekrajanju granica u Evropi, prvi put posle 1945, bili su vidljivi dugi niz godina, mnogo pre 1989. godine kada je srušen Berlinski zid i 1990. kada je zvanično došlo do nestanka Istočne Nemačke. Ti su događaji započeli dolaskom Mihaila Gorbačova na čelo KPSS (Kommunističeskaja partija Sovetskogo Soúza) i SSSR (Soúz Sovétskih Socialističeskikh Respúblik) 1985. godine. Mihail Gorbačov je pripadao reformskoj i liberalnoj struji unutar KPSS, i odmah je započeo reformu političkog sistema u SSSR, pokušavši da izmeni, demokratizuje i poboljša neefikasni sovjetski birokratski sistem, vodeći se krilaticom „likvidiranja staljinizma ali ne i lenjinizma“.

Započevši reformu u tvrdoj komunističkoj državi Gorbačov je bio podržan i hvaljen ne samo od velikog broja sovjetskih građana, nego i od zapadnoevropskih država i njihovih političara koji su mu davali nesumnjivu podršku, materijalnu i moralnu. U periodu od 1985 – 1991. Gorbačov je smenio nekoliko hiljada saveznih, republičkih, pokrajinskih i partijskih funkcionera, ministara, i činovnika, a sve kako se „sovjetska država ne bi ugušila od sopstvenih zala počinjenih unazad osam decenija od Velikog Oktobra 1917“. Pokušavši nasilno i „šok–terapijom“ da sprovede ove reforme, Gorbačov je otvorio Pandorinu kutiju u celom komunističkom bloku, namerivši da na silu i preko noći sprovede društvene, ekonomske i političke promene u jednoj državi kojoj bi za takav poduhvat trebalo najmanje nekoliko decenija. Kao uzročna – posledična veza ovim potezima, SSSR doživljava u pretposlednjoj deceniji dvadesetog veka poraz za porazom: 1982. umire Leonid Brežnjev, tri godine nakon njegove smrti sovjetska armija doživljava katastrofu u Afganistanu, gde je bila poslata decembra 1979. na poziv socijalističke vlade Afganistana, kao pomoć u borbi protiv ustanka talibana; 1986. i 1987. ekonomski standard sovjetskih građana strmoglavo pada (prosečna plata u SSSR je za mesec decembar 1987. bila oko tri stotine zapadnonemačkih maraka, tj. oko stotinu i pedeset evra u današnjem novcu, za razliku od 1978. i 1979. kada su prosečna primanja u SSSR bila prvi put u istoj visini kao u SFRJ, koja je do tada važila za „Balkansku Ameriku“.)

Fidel Castro, kubanski revolucionar i predsednik sredinom osamdesetih godina, oštro kritikuje „sovjetska eksperimentisanja sa kapitalizmom“, to isto čine Čaušesku, rumunski predsednik, Enver Hodža, diktator Albanije i Erih Honeker – predsenik Istočne Nemačke, ali uzalud. Osamdesete godine dvadesetog stoleća bile su za komunistički svet paradoksalne: prva zemlja socijalizma, SSSR, hrlila je svim srcem za demokratijom i slobodom, a njeni sateliti preduzimali su sve snage da se održi postojeći način vladavine – rigidni komunizam. To su bile sve istočnoevropske satelitske države SSSR-a, od Poljske, Mađarske, Bugarske, Rumunije, Čehoslovačke, do Istočne Nemačke.

Porazom Hitlerove fašističke Nemačke 9. maja 1945, teritorija poraženog Nemačkog Rajha bila je okupirana i podeljena na nekoliko okupacionih zona. Zapadnu teritoriju Nemačke okupirali su Amerikanci, Englezi i Francuzi koji su držali

nemačku teritoriju do reke Odre na istoku, odakle je počinjala Sovjetska zona koja je išla sve do poljske granice i Šlezije. Nedugo nakon poraza fašizma, u Evropi dolazi do velikog, i na koncu prirodnog, sukoba preostala dva vojna bloka i sistema: zapadnog i istočnog, tj. kapitalizma i komunizma. Američki predsednik Truman i britanski premijer Čerčil predlagali su da se Nemačka teritorija izdeli na desetak nezavisnih država, onako kako je nemačka teritorija bila podeljena pre 1806. i stvaranja Rajnske konfederacije, dakle na više od deset nezavisnih malih nemačkih država uključujući i Prusku. Ovom predlogu odlučno se suprotstavilo sovjetsko vođstvo na čelu sa Josifom Visarionovičem Staljinom, koji se zalagao za stvaranje ujedinjene nezavisne i neutralne nemačke države koja ne bi pripadala nijednom vojnom i političkom bloku.

U Istočnoj Nemačkoj se dugo pamptila Staljinova izjava sa Jalte: „Hitleri će dolaziti i odlaziti, ali ostaje nemački narod i uvek će biti nemačke države“. Međutim, ubrzo nakon rata 23. maja 1949. zapadni saveznici proglašavaju u Bonu od svoje okupacione zone – Saveznu Republiku Nemačku (Bundesrepublik Deutschland), posle Saveznika Sovjeti prinudno odgovaraju svojim potezom – proglašavaju u Berlinu Nemačku Demokratsku Republiku (Deutsche Demokratische Republik) sa Istočnim Berlinom kao glavnim gradom, dok je reka Odra razdvajala dva vojna bloka, tj. dve nemačke države.

Dve Nemačke međusobno se ne priznaju. Nemađu ni diplomatske ni ekonomske odnose. Zapadna Nemačka, prihvativši Maršalov plan galopirajuće se počela razvijati, sprovodeći kapitalističku koncepciju proizvodnje i ekonomskog sistema Vajmarske i Kajzerove Nemačke, ali ovaj je nagli uspon poput ptice feniksa iz pepela, bio uzrokovan pre svega zbog nemačkog otvaranja prema svetu, što je bila mudra dozvola SAD, Velike Britanije i Francuske.

Istočna Nemačka prihvatila je socijalizam kao društveni sistem. Od samog početka Istočna Nemačka bila je jedina nemačka država u istoriji nemačkog naroda koja je sprovodila u praksi i teoriji Marksovu politiku, tj. filozofiju komunizma i dijalektičkog materijalizma Karla Marska i Fridriha Engelsa, imajući na znanju da je Karl Marks bio po nacionalnosti Nemač, kao i Engels. Neće proći dugo, a veliki će umovi i na Istoku i na Zapadu shvatiti posebnost Istočne Nemačke. Zapadne sile, pre svega SAD, su od 1945. godine

učile Zapadne Nemce kroz školstvo, političku propagandu i sve druge društvene mehanizme da je pretnja komunizma, tj. SSSR, toliko velika da nadmašuje čak i opasnost ideologije nacional-socijalizma Adolfa Hitlera. Ovakav vid propagande smatrao se „legitimnim“ u političke svrhe, kada je u državama NATO-a postojala bojazan da će doći do invazije Varšavskog bloka na zapadno-evropske demokratske vlade. Međutim odgovornost koju su Istočni Nemci preuzeli za Drugi svetski rat bila je daleko dublja i iskrenija od zapadnonemačkih političara. Naime, doktrina prvog istočnonemačkog predsednika Valtera Ulbrichta, koja je između ostalog, govorila o potrebnosti priznanja Istočne Nemačke od strane zapadno-evropskih država, bila je izričita i u pogledu krivice za rat: Istočna Nemačka prihvata na sebe potpunu krivicu za Drugi svetski rat, ne uslovljavajući je ničim.

U Zapadnoj Nemačkoj bilo je sasvim drugačije po ovom pitanju i mnogo složenije, ali bi se zapadnonemačko gledanje na Drugi svetski rat moglo najjednostavnije definisati ovako: „Nemačka je bez dvojbe jedina kriva za rat, stradanja, zločine i nedaće, ali rata ne bi bilo da nije bilo opasnosti od boljševizma.“ Ovakav vid političkog života u Zapadnoj Nemačkoj bio je odgovor na propagandu Istočne Nemačke u vreme sukoba u Hladnom ratu. „Ovakav vid političke borbe je bio preteran, i vrlo opasan, jer je donekle, bar u jednom milionitom segmentu pravdao pojavu Adolfa Hitlera opasnošću od komunizma“, rekao je Erih Honeker na suđenju u Berlinu 1991. godine

Ali, za svog kratkog veka življenja od 1949–1990 na političkoj mapi Evrope, ova se istočnonemačka država pokazala kao vrlo održiv i vredan projekt, unatoč svim nedostacima koje su išle uz pokušaj uspostavljanja komunističke utopije na zemlji. Sa svojih dvadesetak miliona stanovnika i 108.333 km² teritorijalne i morske površine, Nemačka Demokratska Republika bila je evropska država srednje veličine.

Njena teritorija je prvobitno bila naseljena slovenskim stanovništvom – Vendima (čiji su minorni ostatak danas Lužički Srbi), koje su u Srednjem veku pokorila nemačka plemena. Njena zastava bila je crno–crveno–žuta trobojka sa grbom u sredini koji je bio sastavljen od čekića, šestara i snopova pšenice kao simbola radničke klase, nauke, tj. nemačke misli i poljoprivrede, kao grane društvenog napretka koje su uvek u istoriji određivali Nemačku.

Izopštenost od ekonomske saradnje sa ostalim zapadnim državama nije dovela Istočnu Nemačku u tako loš ekonomski položaj kao što su to bili Rumunija, Poljska ili Mađarska, a sve zahvaljujući poznatom radnom mentalitetu Nemaca. Nemačka ekonomija ubrzo se uzdigla iznad svih ostalih ekonomija u sovjetskom bloku.

Istočna Nemačka napredovala je na svim poljima društvenog razvoja: u kulturi je imala jednog od najvećih dramskih pisaca i pesnika dvadesetog veka – Bertolta Brehta, čija su dela u Hitlerovoj Nemačkoj zabranjivana, a 1933. godine na velikoj lomači knjiga u Berlinu i spaljivana. Breht iste godine beži u egzil, kao i Tomas Man i Herman Hese. Nastanjuje se u SAD, ali se za razliku od Mana i Hesea, posle Drugog svetskog rata, razočaran kapitalizmom, vraća u Istočnu Nemačku. U Istočnom Berlinu postaje direktor Berlin-skog nacionalnog teatra, a 1955. dobija Lenjinovu nagradu za Mir. Bertolt Breht je u Istočnoj Nemačkoj napisao skoro polovinu svojih dela, što ukazuje da je njegov kratak život u Istočnoj Nemačkoj 1945–1956, kada je umro, bio veoma plodonosan. Iz Brehtovog pera tada su stvorena dela: *Antigona*, *Kakvkaski krug kredom*, *Koriolan*, *Zadrživi uspon Artura Uija*, *Gospodar Puntila i njegov sluga Mati* (drame), *Pesme iz egzila*, *Nemačke satire*, *Dečje pesme*, *Bukovske elegije* (zbirke pesama), *Kalendarske priče*, *Ranjeni Sokrat*, *Poslovi gospodina Julija Cezara*, *Razgovori izbeglica* (zbirke novela i priča). Breht je bio teoretičar pozorja i začetnik novog, avangardnog socijalističkog pozorišta – čiji su prepoznatljivi elementi ugrađeni u drame mnogih potonjih nemačkih dramskih pisaca, uključujući i Petera Handkea, čija je drama *Psovanje publike* najbolji primer sledništva Brehtove doktrine pozorja: obraćanje glumaca publici.

Učenje slavne nemačke istorije iz vremena Velike seobe naroda, kada su germanska i slovenska plemena saradivala, mešala se i jedno istorijsko razdoblje živela zajedno na istom geografskom prostoru, posebno je isticano u obrazovnom sistemu Istočne Nemačke. Period nacional-socijalizma Adolfa Hitlera prikazivan je u istočno-nemačkim školama kao „najcrnji i najgori period nemačke istorije“. Borbeni duh Nemaca, kao jednog od najbrojnijih naroda Evrope, kao naroda koji je u istoriji evropske civilizacije najviše rato-vao, mnogim sistemima i mehanizmima državne prisile bio je podvrgnut izmenama. Takav mentalitet Nemaca morao je biti izmenjen, smatrali su

istočnonemački političari, kako ne bi dolazilo do daljih ratova. Naime, ono što su američki okupatori u Zapadnoj Nemačkoj poticali iz svojih političkih razloga, to su Istočni Nemci jakim drilom suzbijali. Od Fridriha Barbarose, Nemačka kao ujedinjena država ili kao savez nezavisnih nemačkih država, započinjala je rat, od dvanaestog i trinaestog veka do 1939. godine, preko pedeset puta: kako lokalnih razmera, tako i svetskih – što je nemački narod kvalifikovalo kao najborbeniji. Takav pridev koje uz Nemce išao posle 1945, i posle ratnih razaranja Evrope, nije nimalo bio milozvučan.

Rukovodeći se ciljem da Istočna Nemačka bude miroljubiva socijalistička zemlja, Valter Ulbriht njen prvi predsednik i Erih Honeker njen drugi i poslednji predsednik, stvorili su politički i društveni sistem Istočne Nemačke vrlo specifičnim. Po svojim karakteristikama Istočna Nemačka bila je jedina evropska i socijalistička država u kojoj nije bilo smrtne kazne, doživotnog zatvora, prekog suda; zakonom je bilo zabnjano pokretanje i vođenje bilo kakvog rata, naročito agresivnog. Istočna Nemačka nije vodila rat ni protiv koga; bila je vrlo dosledna antifašistička država; u Istočnoj Nemačkoj nije bilo logora, gasnih komora niti sveopštih narodnih pogroma i likvidacija, kao u Rumuniji, Bugarskoj i Poljskoj.

Trgovi Istočne Nemačke bili su isti kao i oni u SSSR–u. Drezden, Lajpcig, Potsdam, Frankfurt na Odri, Rostok i Magdeburg bili su gradovi koji su 1945. srušeni do temelja savezničkim i sovjetskim bombardovanjem. U nekoliko godina od rata ti su gradovi zasvetleli grandioznim sjajem uređenih i obnovljenih trgova, ulica, avenija i parkova. Na svakoj instituciji bila je državna zastava; na gradskom javnom prevozu, autobusima i tramvajima bile su oslikane slike iz prizora života države „radnika i seljaka“, Istočne Nemačke: paor u polju drži srp i čekić, radnik u livnici, vojnik na granici, deca u masovnom sletu. U istočnonemačkim školama najviše se polagalo na disciplini. Prirodne nauke su bili glavni predmeti. Istočna Nemačka imala je dugogodišnji plan da proizvodi mlade naučnike. Vojska, Nacionalna narodna armija bila je veoma važan stub države – na njoj je počivala politička suverenost i državna nezavisnost; vojni rok je trajao tri godine, redovni sastav je brojao oko stotinu hiljada pripadnika. Permanentni ekonomski rat zapada, pogotovo Zapadne Nemačke protiv Istočne Nemačke odmah je proizvodio svoje učinkovite posledice: usporen

ekonomski i privredni razvitak, niske plate, manjak industrijske proizvodnje, nizak standard i nestašica namirnica. Ovakvo vođenje specijalnog rata dovelo je do prirodne posledice bežanja Istočnih Nemaca u Zapadnu Nemačku. Oko tri hiljade ljudi dnevno je tokom 1961. bežalo u Zapadni Berlin, koji je bio pod kontrolom Amerikanaca i režima u Bonu. Tokom 1961. i 1962. svet ulazi u predstanje nuklearnog rata. Kubanska kriza dovela je do povlačenja sovjetskih nuklearnih raketa sa Kube. Kao kopnjeni i najrizičniji dodir dva vojna bloka i mesto najvećih prelaska Istočnih Nemaca u Zapadnu Nemačku – u Berlinu je podignut antifašistički zid, takozvani Berlinski zid, koji je razdvajao Berlin na Istočni i Zapadni. Vili Brant, tadašnji gradonačelnik Zapadnog Berlina, nazvao je ovaj zid „odvratnom nepravdom“. Erih Honeker je 1991. godine o zidu rekao: „Istočna Nemačka i njene saveznice iz Varšavskog Pakta dospele su u tešku situaciju. „Rol bek“ politika je izgleda imala uspeha u Nemačkoj. NATO se potrudio da svoju sferu uticaja proširi sve do reke Odre. Ovakva politika je 1961. godine dovela do napetosti u Nemačkoj, koja je ugrozila i svetski mir. Čovečanstvo je bilo na rubu nuklearnog rata. Dakle u takvoj situaciji su se zemlje Varšavskog pakta odlučile za podizanje zida. Niko nije olako shvatio ovu odluku. Zid ne samo da je razdvojio porodice, već je bio i znak političke i ekonomske slabosti Varšavskog pakta naspram NATO-a, koja je mogla samo vojnim sredstvima da se kompenzuje. Značajni političari van Nemačke, ali i u samoj Zapadnoj Nemačkoj, priznali su nakon 1961. godine da je podizanje zida dovelo do opuštanja tenzija u svetu. Franc Jozef Štraus napisao je u svojim memoarima: 'Podizanjem zida kriza je, mada na način neugodan za Nemce, ne samo otklonjena, već, u stvari, završena. Pre ovoga je pisao o planiranom bacanju atomske bombe na teritoriju Istočne Nemačke. Čak, kada biste se ograničili na Nemačku i kada biste konfrontirali političke odluke dve nemačke države, došlo bi se do poštene i objektivne prevage u korist Istočne Nemačke.“

Tajna policija Istočne Nemačke – Štazi zabeležila je da je od 1961. do 1988. bilo 44 miliona poseta Zapadnih Nemaca Istočnoj Nemačkoj – što je odraz odluke komunističkog režima Istočne Nemačke o dozvoli Zapadnim Nemcima da posećuju svoje rođake i prijatelje u Istočnoj Nemačkoj. Istočnonemačka tajna policija Štazi imala je oko stotinu hiljada agenata i oko tri stotine hiljada

saradnika u narodu, što ju je činilo najefikasnijom i najjačom tajnom obaveštajnom službom u Evropi. Teror koji je ova tajna policija vršila u Istočnoj Nemačkoj bio je radikalni odgovor na žestoku propagandu Zapadne Nemačke koja je vođena isključivo s jednim ciljem: ukidanjem Istočne Nemačke. Takva represija Štazija bila je represija bez ubistava, konc-logora, radnih logora, gasnih komora i masovnih likvidacija, što je u odnosu na KGB, SEKURITATE-u i UDB-u, koje su vršile masovne tajne likvidacije, posebno UDB-u, koja je u celo vreme postojanja SFRJ 1945–1991, bila vrlo aktivna u Evropi u pogledu likvidacija ustaških i četničkih emigranata. U Zapadnoj Nemačkoj u to vreme Bonskim ustavom od 8. maja 1949. postoji smrtna kazna i kazna doživotnog zatvora.

Osnivač Ministarstva za državnu bezbednost, NDR, Markus Volf, nemačko-jevrejski demijurg špijanskog zanata Istočne Nemačke, rodio se 19. januara 1923. u Hehinguenu, u Vajmarskoj republici Nemačkoj; postao je vrlo mlad član KP Nemačke, ali dolaskom Adolfa Hitlera na vlast 1933, Markus skupa sa ocem i majkom beži u emigraciju; tridesetih godina nastanjuju se u SSSR-u, gde se školuje; 1942 postao je agent Kominterne, kada je dobio nadimak –Miša.

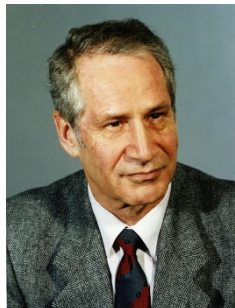
Markus Johannes Volf se vraća u okupiranu Nemačku 1945, pod lažnim imenom: Michael Storm. Tada je zaposlen kao novinar Radio Berlina.

Međutim, vraća se u SSSR 1949 i radi kao konzul u ambasadi Istočne Nemačke u Moskvi. No, urođena špijunska sposobnost i ogromna doza averzije, to jest mržnje prema nacizmu, fašizmu i Hitlerovom nacionalsocijalizmu – pretvoriće ovog istočnonemačkog špijuna u jednog od glavnih aktera Hladnog rata – čoveka koji je svojim radom uzdrmao temelje NATO-a i Zapadne Nemačke.

Godine 1956. postao je osnivač i šef Štazija – istočnonemačke tajne službe i na njenom čelu ostao je više od trideset godina. Umro je u Berlinu 2006. Bio je general-pukovnik državne bezbednosti, nosilac svih važnih ordena NDR, a penzionisao se 1986.

Nakon poraza komunizma u Evropi i rušenja Istočne Nemačke 1990, na videlo su isplivali svi dokumenti, dokazi i tajne o radu Štazija pod upravom Markusa Volfa: ovaj je sposobni agent uspeo svojom organizacijom, taktikom, mudročću, i pre svega idejom borbe protiv nacizma, da sačuva siromašniju i manje bogatiju Istočnu Nemačku od svoje mnogo bogatije i agresivnije sestre – Zapadne Nemačke, pod patronatom NATO-a i SAD;

uspeo je ovaj moćni i pametni policajac da pošalje svoje agente u sam vrh NATO-a, u Brisel, u kabinet Vilija Branta, u generalštab zapadno-nemačke vojske i odatle dugi niz decenija skriveno i tajno crpi podatke, informacije i saznanja i vešto ih koristi za opstanak svoje države.

Tokom devedesetih odbijao je ponude iz američke tajne službe – CIA, da otkrije svoja dela, i objasni ih, kao i da otkrije identitete bivših agenata KGB-a, pa je stoga bio suđen i proganjan, no, nije se Markus Volf dao zavarati – držao je svoje ideale na samom

vrhu svojih razloga za život.

Markus Volf, možda se može smatarti i najtvrdim i najtemeljnijim stubom za opstanak Istočne Nemačke – države koja je bila trn u oku NATO-u i celoj zapadnoj Evropi.

Nakon odlaska u penziju 1986, dao se u publicistički rad, svojim knjigama: *Trojka, U svom sopstvenom redu, Tajne ruske kuhinje, Šef špijunaže u tajnom ratu – Čovek bez lica, Umetnost prurušavanja, Prijatelji ne umiru* hrabro je objasnio kako je bio i ostao čovek koji je zdrmao NATO alijansu – drugi Nikolaj Kuznjecov!

Mnogi će reći da 1990. nije bilo „nikakvog nemačkog ujedinjenja“, već da je Zapadna Nemačka „progutala, poput gladne hijene“ u jednom dahu svoju istočnu sestru, jer u procesu spajanja dve države nije bilo nikakvog referenduma, niti proveravanja volje Zapadnih i Istočnih Nemaca. Referendum nije postojao – zahvaljujući onim slikama koje smo gledali oktobra i novembra 1989, kada su stotine hiljada Istočnih Nemaca prelazile u Zapadni Berlin.

Jedino Istočna Nemačka nije primenjivala politiku „Drang nach Osten“. Tu staru germansku politiku odmah je počela sprovoditi “nova ujedinjena” Nemačka 1990. godine, uprkos jasnom obećanju gospodina Kola: „Nikada više s nemačke teritorije neće poteći rat“. To se jasno moglo videti na primeru Jugoslavije, Čehoslovačke i Sovjetskog Saveza, a pogotovo na primeru Jugoslavije.

Istočna Nemačka bila je sportska velesila. Na olimpijskim i svetskim sportskim takmičenjima Istočna Nemačka je u svom veku osvojila oko 400 zlatnih, srebrnih i bronzanih medalja. Katarina Vit je bila klizačica na ledu i dvostruka porednica na Olimpijskim igrama, bila je četvorostruki prvak

sveta i šestostruki prvak Evrope. Njeni takmičarski rekordi su je učinili jednom od najpoznatijih klizačica svih vremena.

Sanak, Sankonja, Sanković ili Sanak Sandman bio je kulturni dečji crtani film u boji koji je istočno-nemačka državna televizija prikazivala punih dvadeset i jednu godinu, čiji je tvorac bio animator Mihael Grit.

Zdravstvo, kao i školstvo Istočne Nemačke bili su na veoma visokom nivou. Lekovi, socijalno i lekarsko osiguranje bili su besplatni za celo radništvo Istočne Nemačke. Nezaposlenost, je unatoč malim platama u odnosu na Zapad, bila veoma mala – u najkriznijoj godini za Istočnu Nemačku – 1988, bila je 6%. Socijalna sigurnost je bila nepromenljiva; iako država nije mogla da daje velike socijalne olakšice i poboljša finansijski standard građana, on je bio stalan i siguran. Veliki klinički centri u Drezden, Potsdamu i Istočnom Berlinu, koji su izgrađeni posle 1945, bile su značajne i važne medicinske ustanove ne samo za Istočne Nemce, već i za Poljake, Čehe, Mađare, Austrijance.

Istočna Nemačka je bila neuporedivo manja geografski od Zapadne Nemačke. Nakon rata u Istočnoj Nemačkoj živelo je oko devetnaest miliona građana. Po popisu iz 1988. bilo je oko sedamnaest miliona stanovnika.

Dve trećine stanovništva živelo je u gradovima. Glavni grad, Istočni Berlin, imao je milion i dvesta hiljada stanovnika prema popisu iz 1990. Lajpcig je imao pola miliona, kao i Drezden takođe. Zvanični jezik u državi je bio nemački. Manjina je govorila lužičkosrpskim jezikom i to su bili Lužički Srbi, potomci starih Vendija.

Nemačka Demokratska Republika je bila socijalistička država, većinom ateistička, međutim Protestantska crkva je neometano radila, što je veliki izuzetak, s obzirom kako su prolazile verske organizacije u drugim socijalističkim državama.

Istočna Nemačka je obuhvatala pet ranijih nemačkih kajzerovih provincija: Saksonija, Saksonija-Anhalt, Meklenburg-Zapadna Pomeranija, Brandenburg, i Tiringija. 1952. Istočna Nemačka je podeljena na petnaest okruga, a to su: Karlmarksštad, Lajpcig, Drezden, Gera, Erfurt, Magdeburg, Kotbus, Potsdam, Frankfurt na Odri, Nojbrandenburg, Šverin, Rostok, Zul i Hale. Posebna administrativna teritorija je bio Istočni Berlin; u njemu se nalazila Vlada, Skupština i Centralni komitet Jedinstvene socijalističke partije Nemačke, koja je upravljala državom od 1949–1989.

Istočnonemačka marka je bila zvanična valuta Nemačke Demokratske Republike u periodu njenog postojanja od 1948. do 1990. godine

Trabant je auto koji je proizvela istočnonemačka fabrika automobila VEB Sachsenring Automobilwerke Cvikau iz grada Cvikaua, u Donjoj Saksoniji. Trabant je bilo vozilo koje je bilo dostupno skoro svim istočnonemačkim građanima, a izvožen je i u zemlje sovjetskog bloka, ali i u Kinu, Severnu Koreju, Španiju, Tursku, Iran, Libiju i Siriju. Bio je veoma specifičan i ekonomičan: jeftin, za četiri osobe, izdržljiv i dinamičan. Proizvodio se više od trideset i pet godina i za to vreme proizvedeno je preko tri miliona komada.

U decembru 1935, dvadeset trogodišnjeg Eriha Honekera Hitlerova tajna policija – Gestapo uhapsila je u Berlinu. Deset godina proveo u samici br. 5, berlinskog zatvora Barminštrase. U oktobru i novembru 1989, politički i društveni sistem Istočne Nemačke doživljava svoj kraj. Mihail Gorbačov primorava oktobra 1989. Honekera na ostavku koji tada kaže – „Zid će tu stajati još pedeset, a možda i stotinu godina“. Sledećeg meseca pada Berlinski zid, a potom se urušava ceo politički sistem Istočne Nemačke. Sledeće godine, 1990. nestaje Istočna Nemačka postavši sastavni deo Zapadne Nemačke, a Erih Honeker emigrira u Sovjetski Savez. Mihail Gorbačov, njegov politički saveznik ga hapsi i isporučuje Zapadnoj Nemačkoj i Sudu u Berlinu koji ga sudi za smrt 125 ljudi koji su u dvadeset i osam godina postojanja Zida ubijeni, pokušavajući da prebegnu na Zapad. Helmut Kol i njegova vlada sproveli su ostarelog i bolesnog Honekera u isti zatvor u kome je proveo deset godina robije, kada ga je nacionalsocijalistički režim Adolfa Hitlera osudio 1935. Erih Honeker smešten je 1991. godine u berlinski zatvor Barminštrase u istu ćeliju br. 5. Postupak protiv Honekera je obustavljen zbog njegove smrtno bolesti, a on je pušten. Umro je dve godine kasnije u Čileu. Poslednje reči Honekerove, koje možda danas najbolje oslikavaju krzizu u kojoj je zapao kapitalizam, izgovorene su 1991:

Poraz Istočne Nemačke, kao i samog socijalizma u Nemačkoj i u Evropi, očigledno im nije bio dovoljan. Trebalo je iskoreniti sve što je ovu epohu, u kojoj su vladali radnici i seljaci, predstavljalo u drugačijem svetlu od užasnog i razbojničkog zapadnog.

Pobeda tržišne ekonomije i poraz socijalizma moraju da budu potpuni. Želi se, kao što je davno

rekao Hitler pred Staljingradom, „da ovaj neprijatelj više nikada ne ustane.“ Nemački kapitalisti su oduvek bili skloni totalnom. Cilj ovog procesa, da se socijalizam koji je proglašen mrtvim, ponovo ubije, otkriva kako gospodin Kol, vlada i nemačka opozicija ocenjuju situaciju. Kapitalizam je sam sebe potukao do nogu, kao što je Hitler sam sebe vojno porazio. Kapitalizam je širom sveta dospeo u bezizlaznu situaciju. Pred njim je izbor između potonuća u ekološki i socijalni haos i uvođenja privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, ili socijalizam. Oba izbora predstavljaju njegov kraj. Očigledno da vladarima Savezne Republike Nemačke samo socijalizam izgleda kao akutna opasnost. Ovaj proces treba to da spreči u istoj meri, kao i čitava kampanja protiv spomena na potonulu Istočnu Nemačku, i njena stigmatizacija kao „zemlje nepravdi“. Uzrok seže daleko u prošlost. On počinje nastankom kapitalizma i proletarijata. Neposredni početak nesreće savremene nemačke istorije je bio 1933. godine. Te godine je, navodno, na slobodnim izborima veliki broj Nemaca glasao za NSDAP, a predsednik Rajha, Hindenburg, koji je 1932. godine takođe slobodno izabran, potpuno je demokratski postavio Adolfa Hitlera za kancelara Rajha. Nakon toga su politički prethodnici naših ustoličenih partija, sa izuzetkom SPD-a, izglasali Zakon o punomoćju, koji je Hitleru dao diktatorska ovlašćenja. Samo su komunisti pre navedenih izbora rekli: „Ko bira Hindenburga, bira Hitlera, a ko bira Hitlera, bira rat“. Prilikom izglasavanja Zakona o punomoćju, iz Rajhstaga su već bili uklonjeni komunistički poslanici. Mnogi komunisti su bili uhapšeni ili su živeli ilegalno. Već tada je, zabranom komunista, započela propast demokratije u Nemačkoj. U SAD su tada postojali planovi (na primer, plan Morgentau) da se Nemačka trajno podeli na nekoliko država. Ovi planovi su bili osnov za Staljinovu često citiranu rečenicu: „Hitleri dolaze i odlaze, a nemački narod i nemačka država ostaju“. Međutim, cilj očuvanja jedinstvene Nemačke, kome je tada težio SSSR, nije postignut. Nemačka je na dugo vreme razdvojena, kao rezultat Hladnog rata 1947. godine, izazvanog od strane SAD, preko formiranja dvojne zone, trojne zone, zasebnih valuta i konačno formiranjem Savezne Republike Nemačke maja 1949. Ova podela nije, kao što pokazuje vremenski sled, bila delo komunista, već delo zapadnih saveznika i Konrada Adenauera.

Formiranje Istočne Nemačke bilo je vremenska i logična posledica formiranja Zapadne Nemačke.

Sada su paralelno postojale dve nemačke države. Međutim, Zapadne Nemačka nije bila voljna da prizna Istočnu Nemačku i da sa njom živi u miru. Ona je čak u ime čitave Nemačke i svih Nemaca postavila zahtev apsolutnog zastupanja. Ona je uz pomoć svojih saveznika proglasila ekonomski embargo nad Istočnom Nemačkom i na taj način pokušala ekonomski i politički da izoluje Istočnu Nemačku. To je bila politika agresije bez rata, koji je Zapadna Nemačka vodila protiv Istočne Nemačke, jedna vrsta Hladnog rata na nemačkom tlu. Ta politika je dovela do podizanja Zida. Nakon što je Zapadna Nemačka pristupila NATO-u, Istočna Nemačka se priklonila Varšavskom Paktu. Tako su se dve nemačke države neprijateljski konfrontirale kao članice neprijateljskih vojnih saveza. Zapadne Nemačka je u mnogim aspektima bila superiorna nad Istočnom Nemačkom, po broju stanovnika, ekonomskoj snazi, kao i svojim političkim i ekonomskim vezama. Zapadna Nemačka je zbog Maršalovog plana i manjih ratnih reparacija snosila ratne posledice u mnogo manjoj meri. Imala je veća prirodna bogatstva i veću teritoriju. Ona je tu mnogostruku superiornost nad Istočnom Nemačkom koristila u svakom pogledu, a naročito na taj način što je građanima Istočne Nemačke obećavala materijalnu korist, ukoliko bi napustili svoju zemlju. Mnogi istočnonemački građani su podlegli ovim iskušenjima i činili ono što su političari Zapadne Nemačke od njih očekivali: „saglasili su se sa svojim nogama“. Ekonomski procvat nakon 1945. godine nije Nemce manje privlačio nego onaj iz 1933. godine. Onaj ko svome narodu oduzima pravo na rad i pravo stanovanja, kao što je to bio slučaj u Zapadnoj Nemačkoj, preuzima rizik na sebe da mnogim ljudima oduzme egzistenciju i da oni ne vide drugi izlaz nego da sebi oduzmu život. Nezaposlenost, bez krova nad glavom, zloupotreba droga, kriminal uopšte, sve to je rezultat političke odluke društvene tržišne privrede. Čak i naizgled politički neutralne odluke, kao što je ograničenje brzine na auto-putu, posledica su ustrojstva države, po kome odlučujuću reč nemaju slobodno birani političari, već neizabrane ekonomske gazde. Kada bi javni tužilac iz resora kriminala u redovima vlade bar jednom obratio pažnju na ovo, ja bih uskoro imao priliku da, kao i pre, predstavniku Savezne Republike Nemačke pružim ruku. — Doduše, ovaj put u zatvoru Moabit. — Ovo se naravno neće dogoditi, jer su preminule žrtve privredne ekonomije izgubile život protivno svim pravima. Ja sam živeo za

Istočnu Nemačku. Naročito od maja 1971. godine snosim znatan deo odgovornosti za njenu istoriju. Dakle, ja sam pogođen, i više od toga, oslabljen starošću i bolešću. Ipak sam na kraju života ubeđen da Istočna Nemačka nije osnovana uzalud. Ona je postavila osnov mogućeg socijalizma i dokazala da on može biti bolji od kapitalizma. Ona je bila eksperiment, koji nije uspeo. Međutim, čovečanstvo nije nikada odustalo od potrage za novim saznanjima i putevima zbog neuspelog eksperimenta. Sada treba ispitati zašto eksperiment nije uspeo. Nije uspeo sigurno i zbog toga što smo mi, a time mislim na odgovorne u svim evropskim socijalističkim zemljama, činili greške, koje smo mogli da izbegnemo. U Nemačkoj sigurno nije uspeo, između ostalog, i zbog toga što su građani Istočne Nemačke, kao i drugi Nemci pred sobom imali pogrešan izbor i zato što su naši protivnici još uvek bili nadmoćni. Iskustva iz istorije Istočne Nemačke, zajedno sa iskustvima iz istorije drugih bivših socijalističkih zemalja mogu biti od koristi milionima ljudi u još postojećim socijalističkim zemljama, kao i za svet sutrašnjice. Onaj, koji je svoj rad i svoj život dao za Istočnu Nemačku, nije živeo uzalud. Sve više „Istočnjaka“ će shvatiti da su ih uslovi života u Istočnoj Nemačkoj manje deformisali nego što su „Zapadnjaci“ deformisani „socijalnom tržišnom ekonomijom“, da su deca u jaslicama, obdaništima i školama rasla bezbrižnije, srećnije, obrazovanije i slobodnije nego deca u školama, na ulicama i trgovima Zapadne Nemačke, gde vlada kriminal. Bolesni će shvatiti da su u zdravstvenom sistemu Istočne Nemačke, uprkos tehničkim poteškoćama, bili pacijenti, a ne komercijalni objekti zarad marketinga doktora. Umetnici će shvatiti da navodna ili prava istočnonemačka cenzura nije bila toliko protiv umetnosti koliko tržišna cenzura. Građani će shvatiti da birokratija Istočne Nemačke, sve zajedno sa lovom na robu iz vremena nestašica, ne zahteva toliko slobodnog vremena kao birokratija Zapadne Nemačke. Radnici i seljaci će shvatiti da je Zapadna Nemačka zemlja preduzetnika (to jest kapitalista) i da se Istočna Nemačka nije bez razloga zvala zemlja radnika i seljaka. Žene će sada više da cene pravo na jednakost, kao i pravo da same odlučuju o svom telu, koja su imala u Istočnoj Nemačkoj. Mnogi će nakon kontakta sa zakonom i pravom Zapadne Nemačke, sve zajedno sa gospođom Boli, koja je proklela nas komuniste, reći: „Hteli smo pravednost. Dobili smo pravnu državu.“ Mnogi će takođe shvatiti da sloboda da biraju između CDU,

CSU, SPD i FDP samo predstavlja slobodu prividnog biranja. Shvatiće da su u svakodnevnom životu, naročito na radnom mestu, u Istočnoj Nemačkoj imali znatno veći stepen slobode nego što je imaju sada. Konačno zaštita i sigurnost, koje su mala i u odnosu na Zapadnu Nemačku siromašnija Istočna Nemačka pružala svojim građanima, ne mogu više da se podrazumevaju same po sebi, jer svakodnevica kapitalizam sada svakome pojašnjava kolika je njihova vrednost u stvarnosti. Proces protiv nas, pripadnika Nacionalnog saveta odbrane Istočne Nemačke, treba da se pretvori u Nirnberški proces protiv komunista. Ovaj poduhvat je osuđen na propast. U Istočnoj Nemačkoj nije bilo koncentracionih logora, gasnih komora, političkih smrtnih presuda, niti prekog suda, Gestapoa, SS-a. Istočna Nemačka nije vodila rat, niti je počinila ratne zločine ili zločine protiv čovečnosti. Istočna Nemačka je bila dosledna anti-fašistička država, koja je zbog svog zalaganja za mir uživala visoko međunarodno priznanje. Proces protiv nas „velikana“ Istočne Nemačke treba da se suprotstavi argumentu „da se sitne ribe vešaju, a krupne se puštaju na slobodu“. Presuda protiv nas ovim treba potpuno da oslobodi put da se i sitna riba „veša“. Doduše, ni do sada se po ovom pitanju niko nije previše ustezao.

Današnji žal Istočnih Nemaca za nekadašnjom istočnonemačkom državom ogleda se i u statistici: po brojnim i pouzdanim uzorcima čak 25% stanovnika sa današnjih teritorija koje su bile deo Istočne Nemačke, bi želeli povratak neke vrste Nemačke Demokratske Republike. Taj fenomen zove se – Ostalgija.

Aleksa Đukanović, rođen je 1998. u Beogradu. Prozaista, pesnik i esejista, saradnik je dvadesetak dnevnih listova, književnih časopisa i veb portala za umetnost i kulturu u kojima je objavljivao novele, kratke priče, pesme, eseje i kritiku.

U ovom broju

Dušan Puvačić: *Sa dva izraelska pisca u Edinburgu, Piranu i Beogradu*

Aleksandra Batinić: *Istraga i represivni režimi u Procesu i Pešcaniku*

Herman Vouk: *Ovo je moj Bog (2)*

Aleksa Đukanović: *O Istočnoj Nemačkoj*

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/aliamundi>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*
Adresa: Shlomo Hamelech 6/21
4226803 Netanya, Israel
Telefon: +972 9 882 61 14
e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*